

Csűry Bálint élete és munkássága.

1886 február 13—1941 február 13.

Még mindig megrendülve gondolunk vissza azokra a szomorú, szürke februáreleji napokra, amikor napjában többször is megtettük az egyetem központi épülete és a klinikák közti utat. Reménytelen reménykedéssel, aggódo tekintettel néztünk be a klinikai betegszoba ajtaján s ha az odabent életéért küzdő nagybeteg állapota megengedte, bementünk hozzá néhány percre, megfogtuk a kezét, elmondtuk neki, milyen nagy szeretettel érdeklődik iránta mindenki, aki csak ismeri s milyen mélyről, szívből jövő rokonszenvvel kíván neki ismét jó egészséget és teljes testi erőt. S amíg mi el-elfulladó hangon, könnyeinkkel küszködve biztattuk, bátorítottuk és így próbáltunk belé erőt önteni, ő megsimította a kezünket s akadozva, szomorúan csak ezt ismételte: „Nagyon hirtelen jött... nagyon korán jött...”

Ahogy teltek a napok, úgy fogytak reményeink. S mint fájdalmas búcsúzáskor a hajókürt szava, mely örökre elszólít bennünket fiatal, szép álmaink szigetéről, úgy csengett fel a telefon, amely Csűry Bálint születésének 55. fordulóján a nagy kutató és tiszta, becsületos férfi halálát jelentette.

A fiatal tanítványok hajója ezzel kifutott a békés sziget öbléből az ezer veszéllyel leskelődő tengerre, de a tanítványok szívében ott maradt a szigeten eltöltött élet sok-sok tanulsága és kedves emléke.

*

Csűry Bálint 1886-ban született egy kis szatmármegyei faluban, Egriben. Apja néhai Csűry Miklós, anyja néhai Kádár Juliánna, mindketten nemesi eredetű, református kisbirtokos család sarjai. A kis Csűry Bálint lelkében ez a környezet örökre kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Ebben az egyszerű, világos és örök értékeken nyugvó, munkás és vallásos életben folyt le egész gyermekora. Itt tanult játszani, tréfálni, nevetni, itt tanult írni, olvasni, különösképpen pedig itt tanulta meg azt a magyar nyelvet, amelynek hű öre, buzgó kincskeresője és tudós bűvára volt egész életében. Itt raktározta el lelkébe a gyermek- és ifjúkor ezer benyomását, a népi élet sok-sok pilla-

natképét s a szamosháti magyar népi lélek számtalan finom megnyilatkozásának emlékét. Ebben a környezetben szívódtak fel ritkaéles emlékezetébe a szamosháti népi nyelv szavai, szólásai, közmondásai, ez a környezet formálta ki pompás magyar nyelvérzékét, eredeti zamatú, ízes magyar beszédét, amely egyszerű, szerény, de határozott és munkás egyéniségével párosulva, Csúry Bálintot később mindenki szemében, itthon és külföldön egyaránt, a magyar népnyelv-kutató élő és követendő fajképévé tette. Gyermekkorában — mint később emlegette — szívesen hallgatta édesapjának, az egykori debreceni huszárnak vidám elbeszéléseit, vagy egy-egy jóízű mesemondó meséit és anekdotáit. Társaitól kissé félrevonulva, nagyapja csendes méhesében, korán elmélyedt olvasmányaiába, s a fokozott olvasás már gyermekkorában kortársai fölé emelte. Testileg is gyorsnövésű, fejlett gyermek volt, s talán ez és állandó félrevonultsága az oka annak, hogy kortársai ebből az időből néha úgy emlegetik, mint zárkózott, kissé ügyetlen mozgású fiút.

Középiskolai tanulmányait a szatmári református főgimnáziumban végezte. A református iskolák itt is érezhető tömör magyar levegőjében még jobban megerősödtek egyéniségének örökölt vonásai. A szatmári gimnáziumban a kis szamosháti falu világa kiszélesedett: egy egész nagy vidék nagyjából azonos alkatú gyermek- és ifjúserege élt itt együtt, ugyanabban az egyszerűségben, mozdulatlan látszó állandóságban, mint Csúry Bálint szülőfaluja, egybeforrva a református kollégiumokat annyira jellemző fejlett közösségi szellemben. Talán a csendes, egyszerű élet utáni vágyakozásnak s a közösségi szellem vonzóerejének tulajdonítható, hogy a zajosabb, színesebb, ismeretlen lehetőségeket nyújtó fővárosi élet helyett a fiatal Csúry a csendesebb, félreesőbb, de szamosháti szülőfalujához is közelebb lévő kolozsvári egyetemmet választja, amelynek bölcsészeti karán főleg Dézsi Lajost, Zolnai Gyulát és Böhm Károlyt hallgatja. Kolozsvárott telt el Csúry életének leghosszabb, legnehezebb s talán legdöntőbb korszaka. Itt végezte tanulmányait, mint magyar-latin szakos bölcsészettanhallgató, itt szerzett középiskolai tanári és bölcsészetdoktori oklevelet s itt is maradt, mint középiskolai tanár a ma is megkapó hangulatú háromszázados református Kollégiumban 1910-től 1932-ig. Tehát itt töltötte annak az időnek legnagyobb részét is, amelyet Kolozsvár a trianoni békekötés következtében Romániához csatoltan átélt, amíg csak 1932-ben a magasabb tudományos érdek Debrecenbe nem hívta, hogy itt a Pápay József halálával megüresedett magyar és finn-ugor összehasonlító nyelvészeti tanszéket elfoglalja. Szatmár szülőtte, Kolozsvár neveltje így került Debrecenbe, ahol oly rövid idő, kilenc esztendő leforgása alatt annyira összeforrott ennek a nagy alföldi magyar városnak a világával, hogy Debrecennek a magyar népnyelv-kutatás terén követendő feladatait világosan kijelölhette s

megteremthette azokat az alapokat és kereteket is, amelyek a munka gyakorlati megvalósításához elengedhetetlenül szükségesek voltak.

E rövid életrajzi vázlat azonban súlyos hiányosságban szenvedne, ha nem emlékeznénk meg Csűry Bálint egyéni, családi életéről. A magyar kisebbségi sors egyik legnehezebb időszakában, 1920-ban vette feleségül egri Magoss Erzsébetet, egri Magoss Miklós egri református lelkipásztor leányát. Házasságukból egy fiúgyermek született, István. Családi életük folyamán számtalanszor kellett érezniük a kisebbségi tanári és kutatói sors mostohaságait, a megszálló idegen hatalom hatóságainak kicsinyes és rosszindulatú bánásmódját, amellyel szemben Csűry Bálint teljesen visszavonult tanári munkájába, főleg pedig a kolozsvári református kollégium könyvtárának bizonyos védelmet és feledést nyújtó csendjébe. Mennél nagyobb volt a külső nyomás, annál szívósabban, annál lobogóbb hittel dolgozott Csűry nagy életművének, a Szamosháti Szótárnak befejezésén. Sokszor megtörtént, hogy a hajnali derengés még ott lelte Csűryt a könyvtárszobában, szótárának munkálatai közt. A külső tevékenységtől, gyakran az utazás lehetőségétől is megfosztott alkotó férfi így épített ki egy külön, csendes világot a maga és tervei számára, amelynek varázsa gyakran távoltartotta a szeretett és óhajtott családi körtől is. De éppen ezért rendkívül becses és értékes ez a családi élet Csűry Bálint életművének kiteljesedése szempontjából: a megértő, szerető hitves támogatása nélkül talán szétszóródott s — Csűry érzékeny lelkét ismerve — gyógyíthatatlan sebeket kapott volna ez a nagy egyéniség s idő előtt felörlődve sohasem jutott volna el későbbi nagy alkotásaiig. Hiszen így is sokszor emlegette Csűry Bálint, hogyha ő a sors rendelkezése folytán 1932-ben ki nem lép a kisebbségi életből, minden bizonnyal sokkal hamarabb felörlődik, mint a lényegesen több munkát, erőfeszítést kívánó, de viszonylag nyugodtabb légkört jelentő debreceni munkahelyen. A lelki háttérnek, a szilárd emberi életalapzatnak a biztosításaért az egész magyar nyelvtudomány mély hálával gondol a kutató egyéni életének formálójára, Csűry Bálint hitvesére.

Amint már említettük, kolozsvári éveiben Csűry szorgalmas kutatómunkát végzett. Gyermekkorá óta kifejlődött egyéni hajlamain kívül, amelyek már eleve is a kutatómunkára képesítették, a néprajzkutatásra kétségtelenül Z o l n a i G y u l a, a kolozsvári egyetem magyar nyelvésztanára ösztönözte és indította el (vö. SzhSz. 16). Már egyetemi hallgató korában és kezdőtanárként több cikke jelent meg tudományos folyóiratokban;¹ ezekben a cikkeiben már korán tanúbizonyosságot ad alapos

¹ A nyelvjárásstanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtánhoz. MNy. V, 214 kk. — Köznyelv és néprajz. Nyr. XXXVIII, 337. — A nyelvjárás kutatás módszertanához. MNy. VIII, 421. — Tájszókról. Nyr. XLV, 39.

módszertani és tárgyi felkészültségéről, amelyeket egyetemi hallgató korában szerzett, rendkívül alapos nyelvtudományi ismereteinek, valamint ezek birtokában későbben végzett népnyelvi elméleti és gyakorlati módszertani tanulmányainak köszönhető. Származása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a népi élet egészének ismerete, a népi lélek összes megnyilvánulásai iránt való érdeklődés s bizonyos magával ragadó, lelkes tárgyszeretet, amellyel Csúry Bálint a kutatott terület népi életének összes részleteit vizsgálat alá vette. Ez az adottság, amelynek tudatosulása és tudományos programmá válása Csúrynek az akkori legújabb népnyelvkutató elvekkel és módszerekkel való megismerkedése után történt meg, természetesen elszakította őt mesterének és általában a múlt század végének általánosan elfogadott, egészen más igényű „nyelvjárastanulmány“ irányától. Ennek tulajdonítható, hogy szinte már fiatal hallgató korában olyan gyakorlati fogások, gyűjtési módszerbeli és rendező elvek birtokába jutott, amelyek a jelenségek mélyére hatoló, boncoló hajlamával, elmélyedő, aprólékos vizsgálókészségével és széles tárgyi ismereteivel párosulva, Csúry Bálintot már kora ifjúságában kiemelik a vele egyidőben búvárkodó népnyelvkutatók sorából. Így természetesnek tarthatjuk, hogy a kolozsvári egyetem akkoriban kinevezett fiatal nyelvésztanára, **Gombocz Zoltán**, aki — mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság akkori titkára — már korábról ismerte, szoros barátságot kötött vele, tudományos működését irányította, látókörét bővítette, nyelvészeti problémáit vele megbeszélte. Ez a meleg és felemelő barátság, amelyhez később **Melich János** baráti érzelmei csatlakoztak, nagyon termékenyítő hatással volt a fiatal Csúryre, de elkísérte őt élete későbbi útján is. Csúry Bálint büszke volt erre a barátságra, amely hosszú éveken keresztül az egyetlen, felülről jövő elismerés volt számára s szűkebb baráti körben többször emlegette, milyen jóleső elégtétel volt neki, amikor Gombocz hangtani és mondattani előadásai során teljes terjedelmükben ismertette és elfogadta Csúrynek pl. a szamosháti és székely mondathanglejtésre vonatkozó megállapításait.

Tudományos munkássága során eleinte nyelvelméleti, nyelvlélektani és filozófiai kérdésekkel foglalkozott.¹ Első nagyobb tanulmánya: „*Teleki József gróf mint nyelvész.*“² Ebben az áttekintő jellegű tanulmányában a múlt század első évtizedeinek nyelvi problémáival s közelebbről a nyelvújítással foglalkozik. Kimutatja, hogy a nyelvet e korszak írói, s köztük Teleki is, nemcsak a gondolatközlés eszközének tekintik,

¹ Nyelvtudomány és teleologia. Nyr. XLI, 161 kk. — A jelentés-tanhoz. Emlék Szily Kálmánnak. Bp., 1918. 10—1.

² Nyr. XXXVIII, 11 kk. és kny. NyF. 55. sz. Bp., 1908. 38 l.

hanem valami különleges, felsőbbrendű erőt és hatalmat is tulajdonítanak neki, amelynek következtében a nyelv ápolását, a nyelvművelést elsőrangúan fontos nemzeti kötelességnek tartják. Csűry világos tekintettel, élesen boncolja Teleki nyelvészeti felfogását és megállapításait, egyszersmind meghatározza helyét a korszak magyar és külföldi nyelvészeinek körében. Bölcsészetdoktori értekezése: *Az ige*.¹ Rendkívül gazdag irodalom adataira támaszkodva, az ige keletkezésével foglalkozik. Ebben részletesen ismerteti az eddig vallott főbb felfogásokat, majd pedig maga keresi a kérdés megoldását. Az ige funkciójából kiindulva, az ige keletkezését mondattani alapról kísérli megfejteni. Megállapítja, hogy az ige keletkezése egyidejű az első mondat elhangzásával s az ige tulajdonképpen nem más, mint metafora. A metafora így nem pusztán díszítő forma, sem pedig stilisztikai fogalom, hanem az emberi beszéd egyik legnagyobb alkotó erőforrása, az embernek az a képessége, hogy a külső világ jelenségeinek bizonyos jelentést ad s ezt a jelentést a megfelelőnek talált szóban hang útján is kifejezi. Ebben a tanulmányában már világosan megmutatkozik Csűry mélyen-szántó boncolókézsége, világos logikája és nyelvfilozófiai tájékozottsága. *A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata*² c. tanulmányában viszont a nyelvtudományt, közelebbről pedig magát a nyelvet vizsgálja a Böhme-féle ismeretelmélet fényében. Ebben a nyelvfilozófiai munkájában is széles áttekintőképesség, erős kritikai érzék, fölényes és higgadt álláspont jellemzi a fiatal tudóst. Fejtegetései, bár szélesvonalúak, mindig a tényeken alapulnak. Csűry Bálint azonban nem sokáig művelte ezt az irányt. Gombocz Zoltán hatására lassanként belátta, hogy a magyar tudósnak elsősorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy pedig éppenséggel téves eredményekre jut a kutató. Azonban jóval később még egyszer megközelítette ezt az irányt, amennyiben az *Érintkezésen alapuló névátvitel*³ c. akadémiai székfoglaló értekezésében az érintkezésen alapuló, főleg pedig a Wundt jelentéstani rendszeréből hiányzó, egymásutáni érintkezésen alapuló jelentésváltozás jelenségeit s e téren végzett saját megfigyeléseit mutatjába a képzettársulás idevágó módjai szerint csoportosítva. A nyelvemlékekből, az irodalmi és népi nyelvből merített gazdag példatára, valamint a legszélesebbkörű filozófiai, nyelvlelektani és nyelvemléleti irodalom

¹ NyF. 63. sz. Bp. 1910. 76 l.

² Böhm Károly-Emlékalbum. III. 209—239 l. és kny. Besztercebánya, 1913. 32 l.

³ Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből. XXIV. k. 12. sz. Bp., 1929. 57 l.

tanulságainak részletes ismertetése és bírálata alapján megállapítja, hogy egyes képzetkomplexumok tagképzetei, vagy viszonylagos egységbe tartozó képzetek lehetnek egymással egyidejű, vagy egymásutáni érintkezésben. Ez az érintkezés lélektani alapja annak a jelenségnek, hogy az érintkező képzetek jelölési funkciójukat megváltoztathatják. Végezetül megállapítja a jelölési funkció érintkezésen alapuló megváltoztatásának módjait.

A nyelvfilozófia és nyelvlélektan területéről Csúry csakhamar áttért későbbi kutatómunkájának legfőbb irányára, a szamosháti népnyelv szókincsének a lehető legteljesebb összegyűjtésére, a benne tükröződő magyar nyelvészeti és módszertani problémák boncolására. Erre a munkára még egyetemi hallgató korában, 1908-ban Zolnai Gyula buzdítására jelentkezett. Ekkor került kapcsolatba a Magyar Nyelvtudományi Társasággal s ez a kapcsolat attól fogva sohasem szűnt meg, hanem állandóan erősödött, fejlődött. Ennek a Társaságnak anyagi segítsége támogatta őt népnyelvi gyűjtőmunkájában és a gyűjtött anyag feldolgozásában.¹ Már első módszertani dolgozataiban erősen hangsúlyozza későbbi népnyelvi búvárlata egész ideje alatt követett elvét, a nyelvi jelenségek pontos megfigyelésének és hangtanilag hű feljegyzésének szükségességét. Rámutat a nép ajkán élő verses hagyományok és a rögtönzött, közvetlen beszéd közt lévő különbségekre. Rendkívül érdekesek azok a megfigyelések, amelyekből már kiviláglanak későbbi tanulmányainak témái. Így pl. már 1909-ben megemlíti a magánhangzó-orrhangúsodás egyes eseteit, amelyeket csak jóval később, 1926-ban megjelent tanulmányában foglal rendszerbe. Ennek a kérdésnek fejlődését, Csúry e tárgyra vonatkozó megfigyeléseinek állandó tisztulását pontosan nyomon követhetjük a szamosháti szókincesanyag gyűjtésekor teleírt jegyzetfüzeteiben.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság támogatását eleinte különlegesebb kötött feladat kijelölése nélkül élvezte a fiatal kutató. A Társaság támogatása még ilyen formában is természetes volt, hiszen köztudomás szerint a Társaság egyik legfőbb célja már megalakulása pillanatában a népnyelvi hagyományok gyűjtése lett.² Valamivel később pedig éppen az akkori titkár, Gombocz Zoltán buzgólkodására határozta el a Társaság a népnyelvkutatásban mindmáig legeredményesebbnek és leghelyesebbnek bizonyult módszernek: az egyes nyelvjárások monografikus szótári feldolgozásának alkalmazását. Így nyer megbízást előbb Erdélyi Lajos egy székely falu vagy vidék, Horváth Endre pedig egy dunántúli falu vagy vidék nyelvjárási szótárának megírására. Csak 1914-ben kerül arra sor,

¹ Vö. MNy. IV, 433, X, 285, XIII, 313, XIV, 45, 165, XV, 177 kk. és SzhSz. 3, 16.

² Vö. MNy. I, 45, 90, 289, 337, XVI, 41 kk.

hogy az immár hat esztendeje szorgalmasan és rendszeresen gyűjtő és búvárkodó Csűryhez azzal a kérdéssel fordul Gombocz Zoltán, a Társaság titkára, hogy elvállalná-e anyanyelvjárása szótárának megírását.³ Bár a választ nem ismerjük, tartalma minden bizonnyal igenlő, mert a Magyar Nyelvtudományi Társaság még ugyanebben az évben megbízta szülőföldje, a Szamoshat népnyelvi szótárának elkészítésével (vö. MNy. X, 285). A megbízás alapján most már újult erővel folytatva 1908-ban megkezdett munkáját, 1915-ig bejárta a szatmár-megyei szamosháti falukat, valamint a szomszéd nyelvjárásoknak a szamoshátiival érintkező széleit. E munkájában főleg a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásokat tanulmányozza. Míg a fenti két népnyelvkutató munkája az 1914-ben kitört világháború s az utána következő nehéz viszonyok közepette elakadt a megvalósulás útján, Csűry húsz év szorgalmas munkájával és lankadatlan buzgalomával elkészítette művét. Csűryben a Gombocztól elvi alapokból kiinduló módszerei elgondolás megtalálta legjobb, sőt egyetlen megvalósítóját. Ugyanekkor azonban meg kell állapítanunk, hogy a Társaság ilyen elvi álláspontja és határozott célkitűzése nélkül Csűry munkája talán a legserényebb szorgalom és legkitartóbb buzgalom ellenére sem hozta volna meg a kívánt eredményt, s valószínűleg a később Csűry által életrehívott népnyelvkutató mozgalom sem indult volna el olyan határozott, világos célokkal s olyan erős elvi alapokon.

Bármennyire is igyekezett azonban Csűry eltemetkezni népnyelvi kutató munkásságába, a világháború utolsó éveiben már mind élesebben mutatkozó bomlási tünetek, az állandó politikai feszültség és bizonytalanság, végül pedig az erdélyi magyar életre rászakadt tragédia, mint annyi, népével szorosán együttélő és együttérző magyart, őt is kivetette nyugodt légköréből, amely nélkül Csűry is képtelen volt tudományos alkotásra. Ez a súlyos bizonytalanság és a rákövetkező irtózatossá válás szinte teljesen megbénította Csűry tudományos érdeklődését is, úgyhogy etájt legalább egy évig Csűry nem vett kezébe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem (vö. MNy. XXXVII, 67). Így érthetjük meg, hogy — bár folytatta a szamosháti szókincs gyűjtését, — az 1915—1921. években irodalmi munkássága majdnem teljesen elapadt.

Évek kellettek, amíg Csűry magához tért, s körülpillantva a kisebbségi sorsba hullott magyarság életében, alázatosan vállalva e sors minden keserűségét és kötelezettségét, megtalálta élete elsőrangúan fontos feladatait. Erről a kisebbségi magyar tudóséletéről Szabó T. Attila, Csűry tanítványa és kutatótársa — maga is részese e rideg sorsnak — a következőket írja: „Az elszakítottság éveit alatt az erdélyi tudományművelőnek egyszerre több ember munkáját kellett végeznie,

³ Gombocz Zoltán levele Csűry Bálinthoz.

és többféle, sokszor a szakterületétől távoleső feladatot kellett a lelki megalázottság, az emberi szabadságkorlátozás és a kép-telenül kicsinyes sajtóellenőrzés ezer nyomasztó nyűge, tús-kéje és vágása között is vállalnia. Az erdélyi tudományosság-nak állandóan ügyelnie kellett arra a gyakorlati, művelődés-politikai követelményre, hogy az erőszakosan megvont külső: politikai határokon túl egyre súlyosabban kialakuló szellemi határzár ellenére is meggyőzze az erdélyi magyarságot arról, hogy a tudás emeli fel és tartja meg a nemzetet a magára maradottságnak kétségbeesés felé sodró, sötét napjaiban, és hogy viszont tudást önálló tudományművelés nélkül elképzelni sem lehet. E gondolat első munkásai közé tartozott Csűry Bálint is. Talán azok számára, akik kedvezőbb külső és belső körülmények között csak szakterületük művelésével törőd-hettek, megmosolyogni való dolog volt az erdélyieknek ez a kontárkodó tudományművelése, de elesettségekben a kényszerű körülmények hatása alatt vállalni kellett Csűrynek is ezt a sorsot, és a többi öntudatos, népe sorsáért felelősséget érző tudóssal együtt ideje javarészét arra kellett fordítania, hogy tudománynépszerűsítő, nyelvművelő és más cikkeket, meg sok-sok könyvismertetést írjon nemcsak szakfolyóiratokba (Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum), hanem napilapokba, szépirodalmi, ifjúsági folyóiratokba és néplapokba (Pásztor-tűz, Erdélyi Szemle, Ellenzék, Ifjú Erdély, Magyar Lányok, Magyar Nép) is.“ (MNY. XXXVII, 67—8.) Mint irodalmi munkásságának felsorolásából láthatjuk, Csűry ebből a feladat-ból derekasan kivette a részét (vö. uo. 76—79). Emellett állandóan végezte szamosháti szókincsgyűjteményének szótárrá szerkesztését s a gyűjtő- és szerkesztőmunka közben anyanyelvjárásá-nak anyagából ismeretessé vált részletjelenségek rendszeres feldolgozását és pontos megvilágítását.

Erre az időszakra esik Csűry sajátos munkamódszerének, a népnyelv monografikus feldolgozásának teljes kibontakozása. Egyedül, példák után igazodni nem tudva, lassanként érlelő-dik meg benne az új módszer, amely a régi „nyelvjárastanulmá-nyok“ ötletszerűen, csak néhány példát kiragadó, problémátlan tárgyalásmódja helyébe a tárgyalásra kerülő nyelvi jelenség összes részleteit minden vonatkozásban vizsgálat alá veszi az illető nyelvjárasterületen belül. Ez a módszerei eljárás, az ú. n. jelenségmonográfia, a legjobb út afelé, hogy a népnyelv jelen-ségeinek búvárlása a nyelvtudomány többi területein elért színvonalra emelkedjék és így megállapításai zökkenők és szakadékok nélkül kapcsolódjanak a nyelvtudomány többi eredményeihez. Nemcsak az egyes nyelvjárási jelenségek pontos, rendszeres és részletes kidolgozása az, amely különös jelentőséget ad Csűry módszerei eljárásának, hanem az a törekvés is, hogy elért eredményeit közvetlen kapcsolatba hozta a magyar nyelv-történet hasonló tényeivel és a magyar nyelvtudomány többi,

odavágó eredményeivel. Így már a saját, állandóan kiszélesedő nyelvjárástudományi kutatómunkájában szoros kapcsolatot teremtett a magyar nyelvtudomány többi ágai és a népnyelv-kutatás között.

Ebben a korszakban készült nyelvjárási részlettanulmányai közül kimagaslanak a szamosháti, székely és moldvai csángó nyelvjárás hanglejtéseiről írt tanulmányai.¹ Ezek sorában alapvető jelentőségű *A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái*² c. tanulmánya, amelyben Gombocz Zoltánnak és Tolnai Vilmosnak a magyar hanglejtés kutatását megindító tanulmányaihoz kapcsolódva, lefelől is tisztázza a hanglejtés alapvető kérdését. Tolnai a hangsúly lelki okát az értelemben, a hanglejtés lelki okát pedig az érzelemben keresi. Csűry bebizonyítja, hogy az erősségi és magassági változásokban, tehát a hangsúlyban és a hanglejtésben egyaránt szerepelnek értelmi és érzelmi tényezők. Amint a hangsúly egyes formáihoz a mondatnak bizonyos állandó jelentései kapcsolódnak, úgy kapcsolódott egy-egy hanglejtésformához a mondatnak egy-egy állandó jelentése. A kísérleti fonetikusok pontos felvételeket készítenek a különböző hanglejtésformákról, de a hozzájuk tapadó lélektani funkciót gyakran figyelmen kívül hagyják. Csűry a kérdésnek ezt a részét, tehát a hangmenetek és hanglejtésformák lélektani vonatkozásait, jelentéstani szerepét is kutatja. Miután megállapította a beszédhangok és hangsorok különböző sajátosságait (hangszín, tartam, erősség, magasság, szó- és mondathanglejtés), elemzi a hanglejtés alapjául szolgáló hangfekvést és hangmenetet, s megállapítja a magyar nyelvre vonatkozólag, hogy nincs határozottan kifejeződő szóhanglejtése. A mondat-hanglejtésformák azonban annál nagyobb gazdagságban találhatóak benne. Mivel a magyar nyelvre vonatkozó általános vizsgálatok nincsenek birtokunkban, a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáit ismerteti a Tolnaiéhoz hasonló ötvonalas módszerrel. Először is elhatárolja egymástól a tiszta és vegyes mondathanglejtési formákat, aztán az érzelmi tényező hanglejtésbeli szerepét vizsgálja. Kimutatja, hogy vannak nyelvjárásának tisztán érzelmi hanglejtésformái, amelyeknek típusait a nyugodt közlés hanglejtésformáiban nem találhatjuk fel. Közös jellemvonásuk az, hogy a modulatio majdnem teljesen

¹ Hanglejtés. Nyr. XLVIII, 71. — Az éneklő hanglejtés kérdéséhez. MNy. XXI, 327. — Jegyzetek a szamosházi hanglejtéshez. Uo. XXII, 106. — Egressy „a kedély magyar accentusá”-ról. Uo. XXIV, 42. — A székely és csángó mondathanglejtés. Uo. 249 kk. és kny. — Idegen szók hanglejtése magyar beszédben. Magyarosan I, 69. — Szamosközy és a székely mondathanglejtés. MNy. XXXI, 115. Később összefoglalóan: A mondathanglejtés. Debreceni Szemle IX, 105—19 és Die Satzmelodie im Ungarischen. Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa I, Heft 3: 52—68.

² MNy. XXI, 1 kk., 159, 247 kk. Kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei. 22. sz. Bp., 1925. 44 l.

hiányzik belőlük. Vagy egyenletesen magasak, vagy egyenletesen mélyek, vagy lassan emelkedők, vagy hullámzatosak, vagy ellentétesek. A hanglejtésnek azonban van értelmi jelentést hordozó szerepe is. A hangmenetek közül értelmi jelentés tekintetében az ereszkedő, emelkedő és egyenletes hangmenetek jöhetnek tekintetbe, mert a szökő és eső hangmenetek érvénye csak két szótagra, a sikló hangmeneté pedig egy szótagra korlátozódik. Az egyes hangmenetekből formálódott mondat-hanglejtéseket Csúry két csoportra osztja: a nyomaték-talan és a nyomatékos mondat-hanglejtések csoportjára. A nyomaték-talan mondat az általános, nem egy határozott személyhez intézett beszéd mondata. Ennek hanglejtése szakaszonként ismétlődő, ereszkedő hangmenetű. A mondatzáró hangmenet mindig alaphangon végződik. A beszéd igazi érdeke, csattanója a nyomatékos mondatban van kifejezve. Ez a beszélgetésnek, két ember közvetlen társalgásának leggyakoribb mondata. A nyomatékos mondat hanglejtése változatosabb, mint a nyomaték-talan mondaté. Minden nyomatékos mondat-hanglejtésnek jellemző része a főhangmenetén kívül a kezdő és záró sarka. Két csoportot különböztetünk meg: a kérdő mondatok és a nyomatékos közlő mondatok hanglejtését. Nyelvjárásában a bennük kifejezett jelentés és hanglejtés szerint a következő hat kérdésfajtát találta Csúry: 1. döntő kérdés, 2. kutató kérdés, 3. ismételt, 4. találgató, 5. csodálkozó és 6. bizonyító kérdés. Később az első két kérdéstípust véglegesen eldöntendő és kiegészítendő kérdésnek nevezte el. Az eldöntendő kérdés (pl. Sütöl szombaton?) emelkedő hangmenettel kezdődik, amely a mondat utolsóelőtti szótagjában éri el a legmagasabb fokot, majd az utolsó szótag esésszerűen az alaphangon végződik. A kiegészítendő kérdés (pl. Mitől lobog az a lámpa?) magas hangon kezdődik; a második szótagban nagy hangközzel mélyen leesik, a következő szótagokban pedig lassan ereszkedő hangmenetben száll tovább lefelé, mígcsak az utolsó szótagban el nem éri az alaphangot. A többi, jelentéstani szempontból kevésbé fontos kérdéstípusnak is pontosan megadja hanglejtésformáit. — A személyes közlés nyomatékos mondata párbeszéd-ben hangzik el; a közlőmondat e fajtájában a szerint, hogy a mondat állítmánnyal, vagy pedig valamely más mondatrész-szel végződik, kétfajta mondat-hanglejtési formát állapíthatunk meg. 1. Ha a mondat állítmánnyal végződik (pl. Ide is szalmát hintsetek! Mind a hármat elharangozták.), a hanglejtés következőképpen alakul: a hangmenet az utolsóelőtti szótagig ereszkedik, az utolsó szótagban azonban hirtelen több hanggal felugrik. Ez az ú. n. szökőzárású hanglejtésforma. 2. Ha azonban nem az állítmány, hanem egy másik mondatrész zárja be a mondatot (pl. Jobban köt tülle az ugorka. Nem sok jóut tanulsz ott!), a hangmenet egészen az utolsóelőtti második szótagig egyenletesen ereszkedő, az utolsóelőtti szótagban hir-

telen több hanggal felszökik, az utolsó szótagban pedig leesik az alaphangra. Ez az ú. n. esőzárású hanglejtésforma.

A szamosháti mondathanglejtésre vonatkozó vizsgálatait a székely és a moldvai csángó nyelvjárásra nézve is folytatta. Megállapítása szerint a székely hanglejtés a párbeszédes hanglejtésformák tekintetében tér el a többi vidékektől. A székely párbeszédes hanglejtés kettős vonatkozásban eltérő: a hangmenet és a záradék tekintetében. A székely párbeszédes hanglejtésben a hangmenet kezdete egyenletes és egyformán magas, azaz a kezdő hangmagasság a második szótag után nem esik le, hanem csak a hangmenet vége felé. A mondat utolsó szótagában azonban a hang ismét a magasba emelkedik.

A moldvai csángó hanglejtést az 1928—1931. évek nyarán tett tanulmányútain figyelte meg. Megfigyeléseit a következőkben foglalhatjuk össze. Az eldöntendő és a kiegészítendő kérdés, valamint a személytelen közlés hanglejtésformái megegyeznek a szamosháti hanglejtésformákkal. A párbeszédes közlés hanglejtése a székely párbeszédes közlés hanglejtését tükrözi. Nagyon ritkán azonban a párbeszédes közlés esőzárású hanglejtésformája is előfordul, ami a székelyben ismeretlen. Ez azonban abban különbözik a szamosháti nyelvjárás megfelelő hanglejtésformájától, hogy hangmenete székely természetű, azaz a hangmenet kezdete egyenletes és magas. Ez utóbbi hanglejtésfajta már kihalóban van; bizonyítékul szolgál azonban arra, hogy a csángó nyelvjárás párbeszédes hanglejtése valaha kétféle volt, akárcsak a magyar nyelvterület lényeges részén még ma is. Ez a körülmény sejteni engedi, hogy a személytelen közlés hanglejtése mellett egykor az egész magyar nyelvterületen használatos volt a párbeszédes hanglejtés mindkét formája. A székely nyelvjárásban ez a kettős hanglejtésképzés úgy egyenlítődtött ki, hogy a szökőzárású típus kiszorította az esőzárású típust. A két hanglejtési típus közt folyó harc a moldvai csángók nyelvében még most is tart.

Hangtani búvárlatai során Csúry Bálint ebben a korszakban foglalkozik a szamosháti nyelvjárás magánhangzóinak orrhangúsodásával is.¹ Már Gombocz Zoltán megállapította — Meyerrel végzett kísérleti-hangtani vizsgálatai során —, hogy a magyar nyelvben két orrhangú mássalhangzó között, ha közben a hangképzésben szünet nem történt, a magánhangzó orrhangúsodik. Ebből kiindulva vizsgálta meg Csúry a szamosháti népnyelv magánhangzórendszerét, s hosszú évek során végzett megfigyelései alapján a következő összefoglaló áttekintést adta: a szamosháti nyelvjárásban 1. nemcsak egy szó határán belül, hanem 2. két érintkező (= megszakítás nélkül

¹ Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. MNy. XXII, 336 kk.; XXIII, 74 kk. — Vö. később Horger Antal: A magyar nyelvjárások c. művéről írt ismertetését. MNy. XXXI, 64 kk. és Van-e hát a magyarban orszájhangozó? Uo. 182 kk.

ejtett) szó határán is teljes mértékben érvényesül a közrefogó orrhangú mássalhangzók orrhangúsító hatása. Megállapítja, hogy 3. „két orrhangú mássalhangzó nem csupán egy, hanem két közrefogott magánhangzót is teljes mértékben asszimilál“ (uo. 337). Ezek után egy igen érdekes, szabályszerű hangtani jelenségre hívja fel a figyelmet. 1. Ha magánhangzóra orrhangú mássalhangzó s erre spiráns vagy liquida következik, nyelvjárásában nem artikulálják az orrhangú mássalhangzót, ellenben az azt megelőző magánhangzó egész terjedelmében orrhangúvá válik: az orrhangú mássalhangzó mintegy felszívódik az előző magánhangzóba. Pl. *patkáhus, cigájány, hijázik, arāszöürü, vėkőság, tehēhus, pėzes, rokőság, tēfereg, fōva, kēve* stb. Ez a szabály csak a szájüregben képzett orrhangú mássalhangzókra érvényes. Az ajakkal képzett orrhangú mássalhangzó (*m*) csak ajakkal képzett réshang (*f, v*) előtt olvad bele az előző magánhangzóba. (Csűry később közölt olyan palatogrammokat is, amelyek fenti megállapítására vonatkozó bizonyítékokat tartalmaznak.)¹

Megfigyelése szerint a bemutatott jelenségek a szavaknak egymással való érintkezési pontjain általánosnak mondhatók. Szó belsejében is igen gyakoriak, de ott még nem váltak általánossá. (Pl. *enyv, ponyva, konyha, enyhős, könyves* stb.) Ez a jelenség szerinte azzal magyarázható, hogy a hátraható asszimilációknak ez a fajtája aránylag újabbkeletű jelenség nyelvjárásukban, s bizonyára megelőzték az ilyen kivételek: hammas, fonnya stb., melyek egy régibb, ellentétes irányú, vagyis előreható asszimiláció maradványai. Fontos megállapítása, hogy a fejlődés további folyamán az orrhangú mássalhangzó nyom nélkül eltűnik azáltal, hogy a hasonító, de az orrhangúság tekintetében hozzá hasonult magánhangzó denazálódik, vagyis tiszta szájhangzóvá válik. (Pl. *tés úr, manipulás, istállom* stb.)

Másik hangtani tanulmányában a tiszaháti és ugoicsai nyelvjárás magánhangzóinak elisiójával foglalkozik.² Ez a jelenség rendszerint két magánhangzó érintkezése alkalmával tapasztalható. Ekkor némely nyelvjárásunk bizonyos esetekben vagy az első vagy a második hangzót a kiejtésben kivetíti. Megállapítja, hogy a Szamosháton ez a jelenség kiveszőfélben van, de a Tiszaháton és Ugoicsában ottani tanulmányútai alkalmával (1909-től 1914-ig) még jól megfigyelhette a magánhangzók kivetését; a jelenség elterjedését helységenként is megadja. Megállapítja továbbá, hogy: 1. egy szó határán belül csak elvétve fordul elő magánhangzó-kivetés. (Pl. *krassi* e. h. *krassai*; *peleski* e. h. *peleskei*.) 2. Két szó érintkező határán (ide-

¹ Szamosháti palatogrammok. NyK. L, 64—70.

² Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugoicsai nyelvjárásban. MNy. XXV, 163, 343 és kny. — A tiszaháti és ugoicsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. Uo. 11. — Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugoicsai elisióhoz. Uo. 343.

számítva az összetett szókat is) a két érintkező magánhangzó egyike, e nyelvjárásban az első magánhangzó, gyakran kiesik. (Pl. *kinyitott' a kaput ; ebb' a szük üdöübe ; nyitv' itt az aítou ? ; minygy' össz'estem én ; ěfutn' innét, h' idejönne ; k' a tömlöc tuggya ?* stb.) Csúry részletesen felsorolja és csoportosítja a nyelvjárás idevágó jelenségeit, aztán az eddigi nyelvjárási irodalom alapján megállapítja, hogy az elisio a magyar nyelvterület meglehetősen nagy részén ismeretes. Ami a jelenségnek nyelvünkben való multját illeti, adataink — az ő megállapítása szerint — a XVI. századig nyúlnak vissza. A XVIII. század végén és a XIX. század elején a deákos írók prozódiai vitája és a nyelvújítás szóalkotó eljárása ismét felszínre veti a kérdést. Kazinczy és Kölcsey nyelvét vizsgálva, összehasonlítja az ő magánhangzó-kivetési eseteiket a magyar népnelv hasonló jelenségeivel s megállapítja, hogy nem magyar népnelvi ismereteik alapján, hanem idegen mintára gyakorolták az elisios verselést. Viszont Petőfi költői nyelvében azt tapasztaljuk, hogy az ő hangtanának gyakori elisiója nem önkényes szócsavarás vagy költői szeszély, hanem egytől egyig igazolható a magyar nyelvjárások elisios eljárásával. A történeti adalékok és a mai magyar nyelvjárások vallomásainak egybevetéséből az elisiot illetőleg nyelvi szempontból két tanulságot vonhatunk le : 1. A rövid magánhangzókat illetőleg az elisio az egész magyar nyelvterületen, ahol megvan vagy megvolt, ugyanazon szabály szerint történik, illetőleg történt a multban is. 2. Adataink alapján arra is következtethetünk, hogy ez a kiveszőben lévő hangtani jelenség régebben a magyar nyelv legtöbb dialektusában megvolt. Végezetül megállapítja Csúry, hogy az elisio a magyar szó- és szóláskincsre nagy hatást tett. Sok ilyen szó és szólás él mai nyelvünkben is (pl. *gazdasszony, komasszony, gazduram, vicispán, szintúgy, szintolyan, könnyelmű* stb.).

Moldvai csángó tanulmányútjai eredményeként több tanulmánya és közleménye látott napvilágot. Ezek közt a már ismertetett mondathanglejtési tanulmányán kívül legfontosabb *A moldvai csángó igealakok* (MNY. XXVIII, 22 kk.) c. tanulmánya, melyben a népnelvi mondattan egyik legfontosabb fejezetével, az igeidők és igealakok funkciójával foglalkozik. A népnelvben a háromszéki nyelvjárás igealakjainak funkciójáról Erdélyi Lajos írt alapos búvárlatot (Magyar Nyelvi Tanulmányok I, 66 és II, 16). Azonban az első korszerű tanulmányt e kérdésben Csúrynek köszönhetjük. Dolgozatában a 1. *be nem fejezett történéssű alakok* (vár, várand, vár lesz(en), várjon, várna ; igenevek : várni, váró, várva, várván) és a 2. *befejezett történéssű alakok* : várt, vára, vár vala, várt vala, várt volt, várt lesz(en), várt lenne ; igenév : várt) használatával foglalkozik. Mindegyik igealak idői funkcióját gazdag mondatpéldatárral igazolja. Érdekes megállapítása, hogy a befejezett történéssű alakok funkciója közt nincsen különbség. A dolgozat

második részében a moldvai csángó igeragozás mintáit mutatja be szintén bő példatár alapján. E példatár fényében meglátjuk, hogy pl. egyes igetövek csonka és teljes alakjának használata tekintetében a csángó igeragozás eltér a köznyelvitől. (Pl. varrasz, varranám, varrani; kérdetten, beszélletten stb.) Az ikes ragozás — miként a székelységben — a moldvai csángó nyelvjárásban is régi szabályosságában él. A tárgyias ragozás tekintetében legfeltűnőbb eltérés az, hogy a *t*-tövíű igék jelentő mód jelen idejének *j*-hangú alakjai a felszólító mód formájában állanak előttünk. (Pl. tanítja ~ cs. tanissza; sikítjátok ~ cs. sikissátok; hajtják ~ cs. hajcsák stb.) Csúry pompás paradigmái még sok más kérdésre is világot derítenek.

Ugyanebben az időszakban azonban súlyos tanári elfoglaltsága (megtörtént, hogy heti 33 órában tanított!), népnyelvi gyűjtő, kutató és szótáríró munkássága mellett állandóan másolgatta az Erdélyi Múzeum gazdag levéltári anyagának régi magyar leveleit, kézíratait. Az volt a terve, hogy ezeket valamikor majd kiadja, de az anyag még jórészt ma is kiadatlan. Több régi magyar forrást azonban sikerült kiadnia.¹ Közben pedig, mint a kolozsvári kollégium könyvtárosa, a régi és mai szótár- és nyelvtanítókat tanulmányozta.

Ez időből való tudományos irodalmi munkássága mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt tekintélyes. Komoly eredményeivel csakhamar magára vonta a tudományos világ érdeklődését, s nemsokára kivívta elismerését is. Számos tudományos társaság (az Erdélyi Múzeumegylet, Erdélyi Irodalmi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság) tagjává választotta, sőt az Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság részéről kitüntető elismerésben is részesült, amennyiben elnyerte a Sámuel—Kölber-díjat és a Szily-jutalmat, 1927-ben pedig akadémiai levelező taggá választották. Néhány év múlva, 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a magyar népnyelv magántanára lett. Ekkor már Csúry Bálintot úgy ismerték, mint a magyar népnyelv legkiválóbb kutatóját.

Ilyen sor munka és alkotás volt Csúry Bálint mögött, amikor a debreceni egyetem magyar és finnugor nyelvészeti tanszékére való meghívása megtörtént. Csúry — amint kolozsvári barátai és akkori közeli ismerősei mondják — nagy lelki harcot vívott önmagával, míg eldöntötte ezt a nagyon fontos kérdést s tudományos munkájának folytatását és kiszélesítését látva maga előtt, elfogadta a debreceni tanszéket, a nagy finnugor nyelvésznek, Pápay Józsefnek örökét. Csúry ezzel a lépésé-

¹ Többek közt: Pásztortűz VII, 763 kk., Erdélyi Irodalmi Szemle I, 90 kk., MNy. XXIV, 215 kk. és külön is, pl. Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből: Tanulmányok és értekezések I. 29 l. Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. Irod. tört. Közl. XLV, 34—58. és MNy. XXXV, 290. Stb.

vel nem került azok közé, akik megszállt területi posztjukat elhagyva, a csonka hazában igyekeztek elhelyezkedni az élet napos oldalán. Számára az új munkakör már eleve még sokkal több munkát, még nagyobb önemésztést, fáradságot, s ha lehet, még a kolozsvárinál is összehúzódottabb, szerényebb és szürkébb életet jelentett. Csak két körülmény volt rá döntő befolyással: az egyik Debrecen tiszta, hamisítatlan, szabad magyar légköre, amelyben minden gondolat élőszóban is kivirágozhatott, a másik pedig a megváltozott munkakör, amely végrevalahára lehetővé tette Csúry számára, hogy önmagát adja, vágyait kövesse, terveinek megvalósításán dolgozzék.

Debrecen tiszta magyar levegőjében Csúry egyre jobban feléledt. Keze alól egymásután kerültek ki értékes tanulmányai, s bár maradandó értékű, mintaszerű egyetemi előadásainak megírása is igen sok időt vett igénybe, lassanként befejeződött életművének, a Szamosháti Szótárnak szerkesztési munkálata is. Amint már korábban említettük, Csúry Bálint már 1908 óta a Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából gyűjtögette a szatmármegyei szamosháti nyelvjárás szókincsét. 1914-ben a Társaság megbízta a szótár kidolgozásával is. Csúry a megbízás alapján 1908-tól 1915-ig a Társaság anyagi segítségével gyalog bejárta nemcsak a szatmármegyei szamosháti falvakat, hanem a szomszédos nyelvjárásoknak a szamoshátiival érintkező széleit is. S bár a későbbi években a világháború és az azt követő idegen elnyomás a gyűjtésben igen hátráltatták, állandóan gyűjtögetett szülőfalujában éskörnyékén. Végre néhány Debrecenben eltöltött munkás év után közreadhatta szótárát.¹

A Szamosháti Szótár szókincsgyűjteményének alapja Egri nyelve. A Szamosháti többi falvai a Szamos két partján, Szinyérváraljától Mátészalkáig sorakoznak sűrűn egymás mellett. Ennek az összefüggő területnek a nyelvjárása szókincs, hangtan és más nyelvi jelenségek tekintetében az íző Szatmárnémeti és Szatmárhegyet leszámítva, egységesnek mondható. A Szamosháttól északra, a Tisza két partján, a tiszaháti, a Túrtól északra Ugocsának menve az ugocsi nyelvjárás, az Ecsedi-láptól délre pedig egy íző nyelvjárás vonul (vö. MNy. XXV, 11).

A szótár anyagának összeállításakor Csúry egyedüli forrása az élőbeszéd volt. Szótárában csak olyan adatok fordulnak elő, amelyeket saját fülével hallott. „A szótár anyagának gyűjtésében — írja ő maga — az volt a vezető szempontom, hogy a szamosháti népnyelv egész szókincsére kiterjedjen. Eddigi népnyelvi szógyűjtéseink inkább szoros értelemben vett táj-szógyűjtemények voltak. A *közszó* és *tájszó* éles megkülönböztetésével csupán egy teljes magyar szótár kiegészítői kívántak lenni. Az illető terület nyelvét nem önálló nyelvi egységként vizsgál-

¹ Szamosháti Szótár. I. kötet A—K. Bp. 1935. 8° 573 l. II. kötet L—Zs. 1936. 8° 480 l.

ták. E miatt nem is adhattak valódi képet a tanulmányozott nyelvterület teljes szó- és képzetkincséről. Ez az oka annak, hogy a magyar nép szó- és képzetkincséről mai napig sincs igaz képünk. A nem szakembereknek pedig sokszor egészen ferde fogalmuk van a népi szókincsről.

Szótáramban kísérletet teszek arra, hogy egy magyar falu népének képzet- és szókincsről rendszeresen fölvev, hiteles gyűjteményt állítsak össze. A népi szó- és képzetkincsnek ilyen megközelítőleg teljes gyűjteménye, a népnyelvnek önálló egységként való bűvárlata sokféle tanulsággal jár mind néprajzi, mind nyelvtudományi tekintetben. Egy figyelmes tekintet egy ilyen népnyelvi szótárba, bármily futó összehasonlítás az irodalmi nyelv szótárával rendkívül jellemző vonásokat tár elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A népet körülvevő világ, a nép életformája, a népi foglalkozás, a népi célok és problémák szabják meg a szókincs terjedelmét és tartalmát. Ezeknek megfelelőleg a népi szó- és képzetkincs konkrét irányban gazdagabb, legnagyobb-részt konkrét vonatkozású, a köznyelv szókincese viszont elvont fogalmakban és kifejezésekben gazdagabb. Egyezésük és különbözőségük egyaránt jellemző és tanulságos. A népi szó- és szólás-kincsen, a népnyelv színein visszatükröződik a mező nyersesége, a népnek a természet ölen lefolyó egyszerű életformája.“ (l. MNy. XXIX, 66).

A szótár számos tekintetben hoz nem is várt újdonságokat a magyar nyelvtudomány számára. Mivel a szamosháti népnyelvnek megközelítőleg teljes szókincsét adja, feleletet kapunk — a Szamoshátra vonatkozólag — arra a kérdésre is, hogy közmagyar szavaink közül melyek élnek a nép ajkán is s melyek nem. Így egy ilyen népnyelvi szótár élénk világot derít a köznyelv kialakulására, a köznyelv és népnyelv kölcsönhatására, a kettőnek egymáshoz való viszonyára is. Korábbi népnyelvi szógyűjtéseink arra is alig voltak tekintettel, hogy valamely köznyelvi szó a népnyelvben is ugyanabban a jelentésben fordul-e elő. A Szamosháti Szótár különös gondot fordít a népi szókinccsel társult képzetkincsre is. E célból Csűry pontosan felsorolja az egyes szavaknak a szamosháti nyelvjárásban élő összes jelentéseit. Ebből a felsorolásból kiviláglik, hogy a szó köznyelvi jelentései közül mi van meg és mi hiányzik a népnyelvben, és hogy minő új jelentéseket fejlesztett, minő régieket őrzött meg a népnyelv. Pl. *kitartás* a Szamosháton azt jelenti: „önéret; büszkeség“, *kitartó* pedig: „önéretes, büszke“. *Kiváncsi* nem „neugierig“, hanem „nyalánk, sóvárgó, étel után ácsingózó“, s ennek megfelelőleg *kiváncsiskodik* a. m. „mások falatozásakor torkoskodni, nyalakodni vágyik“. Az *edz* ige a Szamosháton azt jelenti, hogy: „acéloz, keményít (vasat)“, viszont a köznyelv inkább az emberre vonatkoztatja: „erőssé, ellenállóvá tesz (testet, lelket)“. *Határoz* a Szamosháton:

‘számít, fontos, tesz valamit, dönt, nyom a latban’. *Hátrál* azt jelenti : ,hátráltat‘ (pl. vkit a munkában), mint a régi nyelvben is (vö. NySz.). Viszont a *kő* egyik jelentése Egriben : ,a mérleg súlya‘. A köznyelv ezt a jelentést nem ismeri.

A szokásos szójelentések pontos felsorolása mellett különös gondot fordít Csűry a még friss átvitelekre, amelyeken még érzik a képes, átviteles használat akár szemléletesség céljából, akár érzelmek (harag, ijedtség, bosszúság stb.) hatása alatt.

A nyelvújítás szóalkotásaiból igen sok leszivárgott a szamosháti népnyelvbe (*jegyző, gőzmalom, cséplőgép, vasút, takaré, kamat, nyugta, szerződés, hitel, ügyvéd, honvéd, fénykép, tálcá* stb.). Gyakran azonban nem a közkeletűvé vált szó marad meg, hanem a köznyelvben kipusztult nyelvújítási alkotás. Pl. a Szamosháton *lóverseny* helyett *lőfuttatást* mondanak, *képviselő, képviselőválasztás* helyett *követ, követválasztás* a használatos. Sok új szó viszont még egyáltalán nem hatolt le teljesen a szamosháti népnyelv rétegébe. Így pl. az *emeletet* még ma is *kontignáció*nak, az *emeletes házat kontignációs háznak* hívják az idősebbek. A *gyógyszertár, gyógyszerész* ma is *patika, patikáros*. A *levélboríték* helyett is a *kóperta* van az általános szóhasználatban.

A köznyelv és népnyelv viszonya tekintetében számos, különlegesen szamosháti adalék mellett pontos tájékozódást nyújtanak Csűry pompás paradigmái, a névszók és igék ragozott alakjai, amelyek hangtani, alaktani tekintetben számos újat tartalmaznak, a hozzájuk kapcsolódó gazdag példamondattárral kiegészítve pedig mondattani szempontból is igen fontos vizsgálódási anyagot szolgáltatnak. Csűry pontosan megjelöli szótárában a szó alakjának vagy jelentésének használati körét is, pl. ily módon : öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárnyai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben. — Megjelöli továbbá azt is, hogy a szó elavult, kiveszőben vagy keletkezőben van ; hogy az illető szó csak egy szólásban, közmondásban vagy csak költeményben fordul elő ; hogy ritkán vagy csak egyetlenegyszer hallotta-e.

Anyaggyűjtése kiterjedt a szókincs minden területére : a mindennapi életre, a falusi élet egész foglalkozási körének szókincsére (pl. földművelés, állattenyésztés, méhészet, kertészet, háziipar stb.), a népi gyógyászatra, a nép természetrajzi (növény-, állat-, ásványtani, bonctani stb.) ismeretkörére. Felvette szótárába a gyermeknyelv egész szókincsét, az indulatszók különböző neveit, pl. réjákat, állathivogató szokat, hangutánzásokat stb. Különös tekintettel volt a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótárában gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Úgy-szintén felvette a Szamosháton divatos keresztneveket is becéző változataikkal egyetemben, mert ezeknek nemcsak nyelvi,

hanem néprajzi érdekességük is igen nagy. Hasonlóképpen a gúnyneveket is felöleli a szótár rendkívül tanulságos voltuknál fogva.

Köztudomású, hogy a magyar népnyelv virágaihoz tartoznak a szólásmódok, szóláshasonlatok, közmondások is. Bár ezeknek gyűjtésére már korábban is fordítottak gondot egyes népnyelvi gyűjtőink, Csúry szótára arról győz meg bennünket, hogy a nép ajkán az ismeretlen szólásoknak és közmondásoknak egész rengetege él följegyzetlenül. A szólásokkal a szamosháti ember is ezerféle szint tud adni a beszédnek: ironikus, tréfás, gúnyos, szatirikus, kedélyes stb. árnyalatot. Csúry ezeknek a gyűjtésében is lehetőleg teljességre törekedett. Válogatás nélkül feljegyezte és értelmezte a Szamoshát tudomására jutott szóláskincset nemcsak a nyelvjárás értelmezése céljából, hanem azért is, hogy az ismeretlen szólások el ne kalódjanak, az ismerteket pedig helyhez köthesse. Ez a szóláskincs ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző megnyilvánulásaihoz. Megértésükhöz ismernünk kell a néphitét, népszokásokat, a népeletet. De nemcsak a szólások legnagyobb része maradna érthetetlen anyag, hanem a szókincs jelentős része is megfejthetetlen néprajzi ismeretek nélkül. Ezért Csúry felfogása szerint a népnyelvi szótár anyaga nem volna teljes, ha a fogalmakat kifejező szavak jelentéstani, nyelvesztétikai stb. megvilágítása mellől hiányoznék a néprajzi háttér. Csúry ezzel tette teljessé annak az érzelmi és értelmi környezetnek a rajzát, amelyben a szamosháti nép képzet- és szókincese él, fejlődik. Mivel a néprajzi háttértől a jelentéstani rész sokszor elválaszthatatlan, ezért nem különítette el a nyelvi oldalt a néprajzától, hanem az egyes szók értelmezésén kívül a fogalmak néprajzi háttérét is megrajzolta.

Ilyen népnyelvi szótárt természetesen elképzelni is lehetetlen rajzok, illusztrációk nélkül. A Szamosháti Szótárhoz is készültek bizonyos tárgyak, különösen azok alkatrészeinek szemléltetésére különböző ábrák. Ez az illusztrálás rendkívül fontos, mert semmiféle, bármily alapos, szóbeli meghatározás sem ad bizonyos tárgy- vagy cselekvésfogalmakról olyan felvilágosítást, mint egy egyszerű rajz vagy fénykép. Bár a Szamosháti Szótárban ez az elv még nem domborodik ki olyan szembeeső módon, mint Csúry későbbi nevelőmunkájában — amelynek eredményei tanítványai népnyelvi dolgozataiban mutakoztak meg — mégis rá kell mutatnunk erre a felismerésre, amely a magyar nyelvtudományban elsőnek hangsúlyozza (még ha nem is nevezi meg ezekkel a szavakkal) a *szavak és dolgok egységének elvét*.

A Szamosháti Szótárnak volt még más általános haszna is: gyakorlatilag ugyanis ebben a műben dőlt el és oldódott meg a magyar népnyelvi anyag feljegyzésekor alkalmazandó hangtani jelrendszer problémája. Azzal, hogy Csúry nem az ú. n.

finnugor jelrendszert választotta feljegyzési eszközül, hanem az előző jelrendszer-kísérleteket szigorúan megrostálva a saját munkája folyamán új hangjelölési rendszert alkalmazott, amely Csűry későbbi nevelőmunkája során, számos más dolgozatban is alkalmazva az ország keleti felének nyelvjárásai számára helyes, hasznos és igen takarékos feljegyzési módnak bizonyult, egyúttal megteremtette az alapot egy olyan egységes fonétikai jelrendszer számára is, amely alkalmas lehet az összes magyar nyelvjárások valamennyi lényeges hangtani jelenségének feltüntetésére. Ez a Csűry-féle jelrendszer általában a fonétikus igényeit is kielégíti, viszont ama tulajdonságánál fogva, hogy ahol csak lehet, a magyar köznyelvi helyesíráshoz alkalmazkodik, hozzáférhetővé teszi a népnyelvi anyagot más, nem nyelvészeti érdeklődésű kutatók számára is, és így a népnyelvi adattár sok más tudományos bűvárlat tárgyává s számos új eredmény forrásává válik.

Csűry Bálint szótára — amint ebből a rövid ismertetésből is látszik — nemcsak értékes jelensége, hanem döntő és korszakalkotó mértföldköve a magyar nyelvtudomány történetének. Jelentősége nőttön-nő, ahogy a magyar nyelvtudomány területén egy-egy újabb értékes tanulmány, magvas fejtegetés napvilágra kerül, amelyhez a Szamosháti Szótár fontos, pótolhatatlan adalékokat nyújtott. Értéke, becse mind jobban kiviláglik, a ráfordított munka mind több tiszteletet ébreszt, ahogy a magyar népnyelv ma még alig-alig ismert rengetegébe hatolva mindjobban rádöbbenünk feladataink mérhetetlen nagy voltára. Bizony, nagyon ráillik erre a műre is W i c h m a n n G y ö r g y maradandó értékű megállapítása: „Emlékezzünk arra, hogy abból, amit mi nyelv kutatók kiadunk, minden más elavul az idő multával, kivéve nyelvi szövegeinket és szótárainkat. Ezek tehát megérik azt a nagy munkát és törődést, amit rájuk áldozunk.“¹ Ilyen maradandó értéket nyújtó művet ért a Magyar Tudományos Akadémia kitüntetése, amikor Csűry Bálint Szamosháti Szótárát az 1940. évi Marczibányi-jutalomra tartotta érdemesnek.

Alighogy szótárának munkálatait befejezte, rögtön hozzálátott jelenségmonográfiáinak további kidolgozásához. Most már lassanként megérlelődött benne az az elhatározás, hogy a szamosháti nyelvjárás teljes hangtanát olyan részletesen és alaposan megírja, ahogy egyes kérdések tekintetében arra már korábbi tanulmányaiban példát mutatott. „A l, r és i nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban“ (MNY. XXXII, 222 kk.) című dolgozatában azt a már korábbról ismert nyelvi jelenséget tárgyalja, hogy az északkeleti nyelvjárásterületen, Erdély-

¹ Levele P á p a y J ó z s e f h e z, Helsinki, 1911, VI. 3. Idézi Fazekas Jenő: Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Debrecen, 1934. XXXVI, 76. Jegyzet.

ben, a bukovinai Józseffalván, a moldvai északi csángó nyelv-járásban szótagzáró *l*, *r*, *i* előtt a rövid magánhangzó megnyúlik. Ezt a jelenséget a szamosháti nyelvjárás adatai alapján részletesen vizsgálat tárgyává teszi s megállapítja, hogy a szótagzáró *l*, *r*, *i* hangok elszigetelt szó végén és tőlük elütő mássalhangzó előtti helyzetben az előttük lévő rövid magánhangzót megnyújtják (pl. *öl*, *szélt*; *kār*, *kērget*; *bāi*, *fōitōus* stb.) De ugyanezen mássalhangzók hosszú változatai tekintetében eltérő jelenségeket tapasztalunk. Az *rr* előtt megnyúlik a rövid magánhangzó, maga az *rr* pedig általában megrövidül (pl. *ör* ~ *orr*, *fōróu* ~ *forró*, *sērēl* ~ *serrel*, *sörrel* stb.). A *ll* és *jj* előtt egyszerű szón belül az *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü* megmarad rövidnek (pl. *hall*, *hull*, *vallás*, *ellőüs*, *illik*, *öllél*; *hajja*, *űjjon*, *ejjen* stb.), illetőleg, ha hosszú volt, megrövidül (pl. *dül* > *düllő*, *gőüzik*, *étél* > *étellél* stb.). „Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban“ című dolgozatában már a történelmi mellett a földrajzi szempont is érvényesül.¹ Külön tárgyalja a tőhelyzetben és suffixum-helyzetben tapasztalható mássalhangzónyúlási jelenségeket. Először megállapítja a mássalhangzónyúlás szabályszerűségeit, aztán a jelenség okaival foglalkozik. Megállapítása szerint a nyelvben olyan fonétikai gócek vannak, amelyek kisebb-nagyobb mértékben indukáló erejűek. Ezek a hozzájuk hasonló helyzetben lévő hangcsoportokra hatással vannak. Ha a mássalhangzónyúlás tőhelyzetben történik, ez rendszerint szórványos jelenség s hasonló hangtani helyzetben lévő ugyanolyan magánhangzókra nézve nem jár semmiféle következménnyel (pl. *köppenye*, *koppenye*, *ellemi*). Ha azonban ez a mennyiségi változás suffixum-helyzetben történik, akkor ez a jelenség az egész nyelvszerkezeten végigvonuló hangváltozások okává és kiindulópontjává válhatik (pl. az *n* ~ *nn* a superessivusi, mód- és állapothatározóvá: *fánn*, *hidonn*, *lassann*, *könnyenn*, *tikonn*, *vastagonn* stb.).

Csűry, bár a népnyelv hangtani tanulmányozása során — nagyrészt a kényszerítő külső körülmények miatt is — főleg csak a közvetlen, füllel történő lehallgató eljárást alkalmazta, amikor már szerét ejthette, szívesen ellenőrizte megállapításait objektív, kísérleti-hangtani eszközökkel is. Sajnos, tervei ellenére, amelyekről későbbi tárgyalásunk során, a Magyar Néprnyelvkutató Intézet munkatervével kapcsolatban esik szó, saját munkájára vonatkozó, ezirányú szándékait csak egyetlen dolgozata, a „Szamosháti palatagrammok“ (NyK. L, 64—70) című tanulmány fejezi ki, amelyben Gombocz Zoltán módszerét alkalmazva (NyK. XXXVIII, 193—204) a szamosháti nyelvjárás-területnek néhány vitás vagy ismeretlen beszédhangját teszi vizsgálat tárgyává. Összehasonlító szájpaddásrajzai alapján

¹ MNy. XXXIII, 141 kk., 201 kk. és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 38. sz.

1. a XVI. század előtti *é* hangból fejlődött szamossháti *ě* hangra vonatkozólag megállapítja, hogy: „*az é-nél kissé zártabb, az i-nél nyitabb hang, vagyis közelebb áll az é-hez, mint az i-hez*“.

2. A Szamossháton *cs* és *dzs* hang előtt előforduló cacuminalis *n* hangra vonatkozólag azt állapítja meg, hogy ez átmeneti hang az *n* és az *ny* közt, de palatografikus szempontból rokonabb az *ny*-nyel, mint az *n*-nel.

3. Vizsgálatai arról is meggyőznek, hogy a szamossháti *n*, *nt* és *t* hangok, illetőleg hangcsoportok postalveolaris képzésűek, tehát jóval hátrább képződnek, mint pl. Gombocz Zoltán hasonló dunántúli hangjai.

4. Szájpadlásrajzai bemutatják a szótagzáró *i* (pl. *bāi*) és az intervocalis *j* (pl. *baja*) közti hangképzésbeli különbséget is. Utóbbi ejtésekor a nyelv magasabban áll, a rés szűkebb, mint a *i* ejtésekor.

5. Végül igazolja azt a megállapítását, hogy a szamossháti nyelvjárásban a magánhangzó spiráns mássalhangzó előtt orrhangú mássalhangzóktól bezárt szótagban (*fōva, sōfa, teh̄hus*) is orrhangúvá lesz, s ekkor a szótagzáró magánhangzó el is vész.

„*A szamossháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története*“ címen a jelzett magánhangzók történetét és e hangok mai állapotát a rendelkezésére álló adatok alapján a többi nyelvjárásokban is megvizsgálja.¹ Megállapítja, hogy a mai népnyelvben háromféle hangállapotot találunk: 1. A valószínűen eredeti hangállapotot, az *ú, ű, í* és *u, ü, i* váltakozását a legjobban a palóc nyelvterület őrizte meg. A Révai *Elaboratio Grammatica Hungarica*-jában található hangváltások egytől-egyig megegyeznek a nógrádi, illetőleg gömöri palóc nyelvjárásból rendelkezésünkre álló adatokkal és akadémiai helyesírásunk szabályaival. A magyar nyelvterület többi részein ez a hangváltás a kiegyenlítődés felé tart, oly módon, hogy vagy a hosszú vagy pedig a rövid változat jut túlsúlyba. 2. A középső területeken, a debreceni, bihari, békési, duna-tiszaközi, székely stb. nyelvjárásokban a hosszú magánhangzók javára történt meg a kiegyenlítődés vagy pedig abban az irányban fejlődik (pl. *út, útat; kút, kútat; lúd, lúdat*). Ezek a nyelvjárások tehát ugyanolyan képet adnak e jelenségről, mint Pázmány (Kalaúz, 1637) és Pápai Páriz nyelve. 3. A nyugati és keleti széleken, a dunántúli, szamossháti, beregi, ugocsaí és csángó nyelvjárásokban a rövid magánhangzó javára történt meg a kiegyenlítődés (pl. *ut, utat; kut, kútat; lud, ludat*). A szamossháti nyelvjárásban a hosszú *i, ú, ű* jóformán alig él önálló hangként, hanem csak a szótagzáró *l, r, i*-től megnyujtott vagy tőlük hosszúnak megőrzött, tehát ettől a fonétikai helyzettől függő hangként. Eredetét tekintve a szamossháti rövid *i, u, ü* hang részben az eredeti rövid hang megőrzése, részben pedig rövidülés eredménye. Csűry tanulmányában részletesen ismerteti a felső

¹ MNnyv. I, 7 kk. és kny. A debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet Kiadványai 2. sz.

nyelvállású magánhangzók történetében megállapítható fejlődési típusokat. Először azokat, amelyekben az *i*, *u*, *ü* megőrződött, vagy megfelelő hosszú párjából megrövidült. A második csoportban a megőrzött, illetőleg megnyúlt felső nyelvállású hosszú magánhangzók különböző fejlődési típusait vizsgálja. Végül bemutatja e hangok hangváltási viszonyait. — A módszerében rendkívül tanulságos dolgozat egyrészt arról győző meg, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatok igen szűkkörűek, ha nem vonják be kutatási anyaguk körébe a népnyelv gazdag adattárát, másrészt pedig azt igazolja, hogy minden leíró jellegű nyelvjárásbúvárló munka végső célja az összehasonlítás s e révén a történeti vizsgálat. Egyúttal pedig felhívja a figyelmet a *quantitas* rendkívül elhanyagolt problémájának kutatására is.

Utolsó nagyobb hangtani tanulmánya „*A szamossháti nyelvjárás e ~ é-féle hangjainak története.*“¹ Megállapítja, hogy a szamossháti nyelvjárásnak a következő *e ~ é-féle* hangjai vannak: 1. rövid, nyílt *e* (pl. *eke*, *veszen*); 2. rövid, nagyon zárt *ĕ* (pl. *dĕszka*, *ĕskola*); 3. hosszú, nyílt *ē* (pl. *hē!* *nyē!* ~ *kesĕj*, *ĕre*); 4. hosszú, zárt (XVI. századi) *é* (*ég*, *tél*, *léгла*); 5. hosszú, nagyon zárt (XVI. század előtti *é*-ből lett) *ě* (*věr*, *nĕgy*, *egĕssĕg*). Ennek az öt *e ~ é-féle* hangnak megvannak továbbá a megfelelő orrhangú változatai is. Pontosan megrajzolja mindegyik magánhangzó állapotát, különösen pedig a nagyon zárt *ĕ* hangról ad pontos történeti és leíró képet, amely „egyike a magyar népnyelv titokzatos hangjainak“, noha ez a hang vagy egyszerű hangként, vagy *i* mellékhangtól megelőzve, mint kettőshangzó a magyar nyelvterületnek jó nagy részében él. Megállapítja, hogy a szamossháti nyelvjárásban s másutt is, ahol *e* hangot hallotta, mindenütt az ú. n. XVI. század előtti *é* hangnak a továbbfejlődése, folytatása. Ahol az *i*-ző nyelvjárások a XVI. század előtti *é*-t *i*-re változtatják, ott a szamossháti nyelvjárásban nagyon zárt *ě* hang van: *věr* > *vír* ~ Szh. *vĕr*; *nĕgy* > *nĭgy* ~ Szh. *nĕgy*.

A szamossháti nyelvjárás *ě* hangjai eredet szerint a következők: 1. XVI. század előtti *é* > *ě*. (Szavakban: *ágyĕk*, *bĕke*, *bĕres*, *ebĕd*, *ĕccaka* stb. Ebbe a csoportba sok olyan szó is tartozik, amelynek a köznyelvben az *i*-ző változata él; pl. *ĕny* [= *íny*], *ĕz*, *ĕzellen*, *ĕzelitĕj*, *ĕzibe*, *forĕnt*, *gyĕk*, *irĕgy*, *kĕmĕll*, *kĕsĕr*, *megĕnt*, *mezĕtelen*, *vĕrad* stb. Suffixumokban: *-ĕk*: *játĕk*, *festĕk*, *ĕzĕk* stb. *-ĕk*: *ajándĕk*, *rĕsedĕk* stb. *-ĕg*: *gombajĕg*, *gĕmbejĕg* stb.) 2. XVI. századi (*ē* >) *é* > *ě*. (Pl. *bĕka*, *ĕbred*, *ĕbrenn*, *elĕg*, *emlĕk* stb.) 3. Ismeretlen eredetű *ě*. (Pl. *bĕrfa*, *ĕrbĕj*, *igĕny*, *kĕrĕsz*, *lidĕrc* stb.) 4. *i*-ző alakok. (Pl. *fĭrc*, *fĭrcĕl*, *hĭrnyĕj*, *bĭjĭjog*, *kĭsztet*, *tĭpász*, *vidĕr*. Képzőben: *bĕkit*, *tanĭt*, *szorĭt*, *igazĭt* stb.)

¹ MNnyv. II, 3 kk. és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 54. sz. 3—14.

E nagyobb tanulmányai mellett számos kisebb közlemény igazolja Csűrynek e korszakban is teljes lendülettel folyó munkáját.¹

Ebben az időben jelent meg Csűry legalaposabb népnyelvi gyűjtési módszertani tanulmánya, „*A népnyelvi búvárlat módszere.*“² Ebben nemcsak pontos áttekintést ad a magyar nyelv-járásbúvárlat eddigi helyzetéről, sorsáról, hanem kritikai szemmel rámutat a hiányosságokra, ismerteti a népnyelvi munkamódszerek fejlődését, végül saját gyűjtéseiből mintát is nyújt a különböző feladatok megoldására. Ez a füzet igen értékes és eredményes szolgálatot tett az új népnyelvi gyűjtőnemzedék kiképzése terén.

Kutatói érdeklődése a debreceni években sem fordult el évekkal azelőtt gyűjtött moldvai déli-csángó anyagától.³ Az volt a kedves terve, hogy Szamosháti Szótára két vaskos kötete mellett még valamikor megláthassa csángó szótárát is, amelynek anyagához annyi fájdalom, törődés, nélkülözés és kisebbségi sorsban eltöltött életének súlyos emlékei fűzték. Ezért, amikor csak tehette, állandóan céduláztatta csángó anyagát is. Ezirányú munkája azonban korán átterelődött egy másik, ezzel teljesen rokon területre, a moldvai északi-csángók nyelvének tanulmányozására. Ugyanis 1934-ben, a finn nyelv gyakorlati elsajátítása céljából Finnországba utazva, Kannisto Artúr, a finn nyelvtudomány kimagasló vezető egyénisége azt az ajánlatot terjesztette elébe, hogy adják ki közösen azt a nyelvtani, néprajzi és szókincsanyagot, amelyet az elhunyt Wichmann György professzor 1906—1907. években a moldvai északi-csángók körében gyűjtött. Csűry készségesen elfogadta az ajánlatot, s finn kollégája elismerése szerint alkalmasabb és kellemesebb munkatársat keresve sem lehetett volna találni nála (vö. FUF. Anz. XXVII, 71). Az 1934-ben Finnországban megkezdett munkát 1935-ben Csűry debreceni házában, 1936-ban pedig ismét Kannisto karjalai nyaralójában folytatták, úgyhogy még ez év őszén meg is jelent Helsinkiben „*Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes*“.⁴

¹ Pl. A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton. MNy. XXXV, 111. — Szóhangsúly-eltérés a magyar népnyelvben. Uo. 213. — Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Uo. XXXVI, 238. kk. — A határozott névelő történetéhez. Uo. XXXVII, 72 kk. stb.

² A népnyelvi búvárlat módszere. A Turul-Szövetség Népkutatási Füzetei. 1. sz. Bp., 1936. 8° 42 l.

³ Vö. A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. MNy. XXVIII, 300 kk. — Növénynevek Bogdánfalváról. Uo. XXIX, 249 kk., 316 kk. — A moldvai magyar testvérek (csángók) közt. (Úti benyomások.) Debreceni Szemle VIII, 241 kk. — Egy és más a moldvai csángók nyelvéről. Pásztortűz XXI, 140 kk.

⁴ Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes. Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae.) Helsinki, 1936. 8° XV+219 l.

A kötet gondos elrendezésén, a pontosan ellenőrzött adatok megbízhatóságán a finn feljegyző és a szintén finn munkatárs mellett meglátszik Csűry Bálint gondos, pontos munkája és teljesen megbízható, eleven tárgyismerete. Ez a mű — jóllehet finn feljegyző anyagából — így lett a magyar és az egész finnugor nyelvtudomány közös kincsévé, egyúttal pedig felhívta a figyelmet magyar nyelvtudományunk egyik régi adósságának törlesztésére, csángó-nyelvi bűvárlatunk kibontakoztatására. — Ennek a kiadói munkának szerves folytatásaként Csűry Bálint gondozásában megjelent „*Wichmann György északi-csángó hangtana*“ is (MNy. XXXV, 73 kk., 137 kk.), amelyben Wichmann kéziratái alapján bizonyos, különböző magyar folyóiratokban már megjelent, de be nem fejezett tanulmányait kiegészítő jegyzeteit tette közzé.

Csűrynek Finnország iránt érzett meleg testvéri szeretete és hű barátsága lépten-nyomon kifejeződött, valahányszor csak erre alkalom kínálkozott. Ez nemcsak abban nyilvánult, hogy nagy elfoglaltsága ellenére 1934 után még két ízben kereste fel a nyári szünidőben finn barátait, hanem abban is, hogy magánbeszélgetések, egyetemi és népszerű előadások kapcsán állandóan megtalálta a lehetőséget a finn nemzeti és népi értékek, a finn tudományos eredmények ismertté és megbecsültté tételére. Finn vonatkozású fejtegetéseit mindig áthatotta valami mély melegség, a közvetlen élmény, a meggyőződéses testvéri szeretet és az igaz értékek irányában kialakult lelkes ragaszkodás és megbecsülés melege. Ez a lelkesedés és szeretet áterjedt környezetére és tanítványaira is, akik vele együtt vallották és vallják a magyar és finn testvérnemzetek közös jövőjébe vetett hitüket. Lehet, hogy ez a hit, ez a szilárd akarat némelyek szemében még ma sem gyökerezik elég reális talajban, de ez a hit megmarad s továbbra is ugyanazzal a lánggal fog lobogni, mint Csűry Bálint lelkében az 1939—40. évi téli háború folyamán, amikor tanítványaival együtt minden alkalmat megragadott, hogy a nemes finn testvérnemzetnek az európai keresztyén kultúra barbár támadójával vívott élet-halál harcában legalább az élőlő, az írás és az anyagi támogatás révén valami segítséget nyújtson.

Finn és észti testvéreink irányában megnyilvánult meleg rokonszenve és cselekvő barátsága természetesen hasonló vonzalmat és megbecsülést támasztott rokonaink körében is saját egyénisége és életműve iránt. Ennek a megbecsülésnek külső jeleként számos, rendkívül értékelő megnyilatkozást nem számítva, említettessék meg az, hogy a nagytekintélyű Finnugor Társaság kültagjává, az Észti Tudományos Akadémia pedig rendes tagjává választotta Csűry Bálintot.

Ez az eredményekben és sikerekben gazdag munkásság, valamint Csűry önzetlenségében, puritánságában rendkívül vonzó, lelkesítő ügyszeretete hamarosan megérlelte környeze-

tében azt a gondolatot, hogy ezt a kutatómunkát ki kell szélesíteni; Csúry Bálintnak ki kell lépnie a hosszú éveken keresztül magára kényszerített, túlzottan szerény visszavonultságból s be kell vonnia népnyelvi kutatómunkájába tanítványait is. Néhány tanítványa unszolására és kérlelésére így tartotta meg 1936—37. II. felében első népnyelvi hangtani gyakorlatát, amelynek anyagából később közreadta „*A népnyelvi bűvárlat módszere*” című, már korábban említett füzetét. Ezen a gyakorlaton rendkívül nagy gondot fordított tanítványai problémáit ismereteinek, módszerei gyakorlatának és fonetikai feljegyző készségének fejlesztésére. A gyakorlatot később még kétszer megismételte, s ekkor nemcsak a Szamoshát, hanem más nyelvjárási anyagából is tartott feljegyzési gyakorlatokat, oly módon, hogy haladottabb tanítványai, akik különböző nyelvjárási szókincsanyagának feljegyzését már megkezdték, feljegyzett szövegeikből felolvastak a kezdő népnyelvi gyűjtők előtt. A munka eleinte a Magyar Nyelvészeti Szeminárium keretében folyt, ahol hallgatói a hangtan, jelentéstan és szókincsgyűjtés és tanulmányozás terén végeztek eredményes munkát; e munkálatok eredményét néhány doktori értekezésben tették közzé.

Mielőtt a Csúry Bálint vezetése alatt kiterelhelyesedő népnyelvi kutatómunka további fejlődését megrajzolnók, meg kell emlékeznünk Csúry tanári, nevelői egyéniségéről, amely ezekben az években, a megindulás kezdőkorszakában bontakozott ki. Egyénisége az első években talán a kelleténél is zárkózottabb, visszavonultabb volt: idejét teljesen lefoglalták előadásainak és Szamosháti Szótárának munkálatai. Ebben a csendes visszavonultságban azonban volt valami megkapó, valami vonzó, amelynek nem lehetett ellenállani, amely miatt mindenki úgy érezte, hogy van valami köze ehhez a csendes, szelíden mosolygó, okos emberhez. Lassanként kialakult egy néhány főből álló kis kör, az első tanítványok szűk köre. Ezek mind világosabban látták, hogy az a visszavonult, befelé forduló egyéniség, aki előadásai közben ízes, csengő, tisztazamatú magyar beszédével, gondolatainak világosságával és tiszta értelmével, egyéniségének sugárzó becsületességével és a magyar népnyelv ügye iránt állandóan kifejeződő lelkes aggodásával olyan kellemes, emelkedett légkört tudott teremteni, kiváló tudós és nevelő, akire a magyar ifjúságnak égetően nagy szüksége van. Hozzájárult még ehhez a harmincas évek általános szomjúsága, amellyel az ifjúság a magyarság összes problémái felé fordult, az a forró, gyakran türelmetlen vágy, hogy végre próbáljuk megismerni magunkat, népünket, sorsunk színterét, a magyar hazát, sajátos történelmünk egyik legzamatosabb gyümölcsét, a magyar népi művelődést, s nem utolsó sorban nyelvünket, amely a legkülönbözőbb magyar települési területek nyelvjárásaiban szétágazva bizonyára magyar sorsunknak

sok emlékét s magyarságunk lényegének számtalan fontos jegyét tartalmazza még ma is.

Ebben a légkörben született meg a kapcsolat Csűry Bálint és az ifjúság között. A kapcsolatból barátság lett, a barátságból kölcsönös tisztelet és szeretet, s mindez alatt lassan megérett egy elpusztíthatatlan szövetség. A szerény tudóst mind gyakrabban ostromolták tanítványai, hogy a nyilvánosság elé lépjen, egyéni terveit kiszélesítse, programot, kutatási módszert, tanácsot, vezetést, támogatást adjon, intézetet szervezzen, szervezetet teremtsen, harcolja ki a nélkülözhetetlen anyagiakat stb. Így vált közkinccsé Csűry Bálint. Így lett harcos, aki sebeket nem osztott, de eszméiért küzdeni is hajlandó volt. Így lett vezető és nevelő. Az ifjúság felkínálta neki szívét és agyát, lelkesedését és tudnivágyását, szorgalmát és kitartását, s ő elfogadta és gazdálkodott vele.

Csűry mint nevelő inkább személyes példájával hatott. Tanácsait néhány mondatban közölte, utasításait nagyon szerényen hozta környezeté tudomására s ha valami másképpen történt, mint ahogy ő akarta, nem vont felelősségre senkit, elvégezte, elintézte maga, sőt legközelebb már nem is hívott senkit segítségül. S ez volt a legjobb nevelőeszköz. Mert semmi sem hatott oly lesújtóan tanítványaira, mint az, hogyha valami kis bizalmatlanságot, csalódást éreztek Csűry Bálint részéről. Sokszor megtörtént, hogy a legegyszerűbb, lélekölő adminisztrációs tennivalókat valósággal úgy kellett kikönyörögni a kezéből, hiszen az ő ideje sokkal drágább volt, semhogy ilyen tizedrangú munkákkal tölthette volna el. Mikor szótára kefelenyomatát már vagy kilencedszer olvasta, akkor volt csak hajlandó átadni néhány ívet tanítványainak, akik már unszolták, hogy adja át nekik a munka egy részét. Soha semmi munkájával nem terhelte tanítványait. Vele együtt dolgozni öröm volt, mert a munka boldog szabadságát, becsületét és egyenjogúságát jelentette.

Tanítványai minden lépését örömmel figyelte s gyakran órákat eltöltött egy-egy kezdő gyűjtő szempontjainak csiszolásával, látókörének szélesítésével. Kedves tanítványait többször meghívta családi körébe s ekkor a különben zárkózott, nagy professzor szíve és ajka megnyílt, elbeszélte küzdelmes emberi és kutatói multjának különböző részleteit, ismertette nagy terveit, magyar sorskérdéseinkben vallott felfogását és művelődéspolitikai elveit. Ilyenkor megcsillant kedves, meleg humora, amely aztán nemcsak ebben a körben, hanem szemináriumában is derűs, családias hangulatot teremtett. Tanítványai minden kérdésben teljes bizalommal fordulhattak hozzá. Ha segíteni kellett, minden lehetőet elkövetett, s legalább is jó tanácsot, vigasztalással könnyített helyzetükön. Ha türelmük, kitartásuk csökkent, ki nem fogyott ösztönző, bátorító szavaiból. Önállóságra nevelt s bár szeretett kitűzni irányjelző témákat,

megadott bizonyos szempontokat, nemcsak, hogy nem vette rossznéven, hanem határozottan örült, ha valamelyik tanítványa az övétől eltérő eredményre jutott egy-egy kérdésben. Tanítványaiban a jövő önállóan dolgozó kutatóit látta s állandóan ügyelt arra, hogy az önálló, becsületes munka öntudata el ne gyengüljön bennük. Ugyanekkor azonban ránevelte őket a magyar nyelvtudomány minden igaz munkásának tiszteletére s a legteljesebb felelősségérzetre a magyar nyelvtudomány egysége iránt. Tisztelet és öntudat, bátorság és fegyelem, kutatás és tanulás, nyílt becsületesség és javító szándék: ezek voltak Csúry Bálint nevelési módszerének legfőbb jegyei.

Ilyen légkörben csakhamar megérett Csúryban az az elhatározás, hogy az egyéneként már megkezdett népnyelvi gyűjtőmunkát egy közös, nagyobb terv keretében is össze kellene fogni, hogy így az egyes kutatóknak már területi tekintetben is közösségi alapot teremtsen.

Ilyen terv megvalósítása elé azonban nagyon sok akadály gördült. A legfontosabb természetesen az anyagiak hiánya volt. Mivel a debreceni népnyelvkutató munkának semmi hivatalos kerete nem volt, e célra hivatalos hatóságainktól nem is remélhetett támogatást. Csak a társadalomhoz fordulhatott. E tekintetben azonban még talán az előbbinél is kevesebb eredmény kecsegtetett. Tudatában kellett lenni annak, hogy ha valaki a magyar népnyelv ügyével fordul bárkihez is, ez nem fogja meghozni a kívánt eredményt. Tehát Csúrynek más eszközhöz kellett folyamodnia. E sorok írójának javaslatára 1936 őszén Csúry Bálint azzal a kérdéssel fordult a Tisza István Tudományos Társaság elnökéhez, az azóta már szintén elhunyt dr. D a r k ó J e n ő professzorhoz, támogatná-e őt a Társaság abban a törekvésében, hogy tanítványaival együtt összegyűjtse és térképezze a határszéli Bihar megye helyneveit. D a r k ó J e n ő nagy örömmel fogadta ezt a tervet s minden támogatást megígért. Fáradozásának és dr. vitéz N a d á n y i J á n o s Bihar vármegye alispánja lelkes ügyszeretetének köszönhető, hogy már 1937 nyarán nyolc egyetemi hallgató elindulhatott a megye északi részén fekvő néhány község helynévkincsének összegyűjtésére. Kutatóink lakást, teljes ellátást és minden hivatalos támogatást megkaptak a községektől. Ez a gyűjtőmunka aztán — hasonló körülmények közt — minden nyáron megismétlődött, úgyhogy ma már 43 bihari község helynevei vannak összegyűjtve.

Ez a helynévkutató munka önmagában még nem tekinthető népnyelvkutatásnak, hiszen a helynévkincs népnyelvi vonatkozásainál sokkal tanulságosabbak azok az adalékok, amelyeket a helynevek pl. a településtörténet felderítésére nyújtanak. De Csúry Bálint és munkatársai úgy gondolták, hogy a helynévgyűjtő munka mellett valószínűleg jut majd mindegyik községben egy-két nap sajátosan népnyelvi jellegű

gyűjtőmunka végzésére is, s így még talán anyagiak hiányában is sikerül megvalósítani bizonyos közös népnyelvi munkatervet.

Hogy ezt az esetleg felszabaduló, rövid időt a gyűjtők minél jobban felhasználhassák, Csűry — gyűjtési vezérfonalul — összeállított egy jegyzéket a legfontosabb kutatandó kérdésekről. Ezt a jegyzéket egyszersmind a később megindítandó nyelv-atlasmunkálatok alapjának szánta. A vázlatszerű kérdőív anyaga a tiszántúli nyelvjárások nyújtotta kutatási lehetőségek szerint van összeállítva, s megérzik rajtuk Csűry akkori jelenségmonográfiáinak nyoma is. A válat a népi szókincs területéről az emberi testrésznevek, rokonságnevek, számnevek, időjelölések, a háziállatokkal kapcsolatos szókincs, az állathivogatók, a halállal kapcsolatos elnevezések és szólások, a mezőgazdasági, konyha és gyümölcsöskerti növények, valamint a háznak és részeinek elnevezései iránt érdeklődik. A Tiszántúli népnyelvének hangtani jelenségei közül a mássalhangzók ikerítődése, a hosszú *i*, *ú*, *ü* használata, a szótagzáró *l*, *r*, *j* nyújtó hatása, az *a*-zás, *e*-zés, *i*-zés és a magánhangzók kiesése (elisio) érdekl. Ezenkívül több név- és igeragozási alak, valamint néhány szólás elterjedése iránt tudakozódik.

A következő, 1938-as esztendő azonban nagy lépéssel vitte előre Csűry Bálint népnyelvkutató törekvéseinek ügyét: Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter és Szily Kálmán államtitkár megértő támogatásával a debreceni egyetemen Magyar Népnyelvkutató Intézet létesült, amely az ország első, ilyen rendeltetésű intézete. Célja: a rendszeres magyar népnyelvkutatás állandóvá tétele s a magyar nyelv atlasz munkálatainak megindítása. A következő évben, 1939-ben pedig már megjelenik a fiatal intézet első évkönyvének, ma már a magyar népnyelvkutatás legjelentősebb kiadványának, a Magyar Népnyelvnek I. kötete, amelyben a biharmegyei helynévgyűjtő munkálatok mellett Csűry Bálint a következő három feladatkörbe foglalja az intézet népnyelvkutató munkatervét.

Az első feladatkörbe tartozik a csonkaországbeli, különösképpen pedig a tiszántúli magyar nyelvjárások kutatása, szókincsanyagának összegyűjtése, hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani stb. tanulmányok keretében az illető nyelvjárások különböző sajátosságainak pontos felderítése. Ezekből a munkálatokból idáig kibontakozott egy-egy *békési*, *sárréti*, *hajdúsági*, *rétközi*, *palóc*, továbbá Csűry életének szinte utolsó hónapjaiban egy *szigetközi* és *ormánysági* szótár terve. Mindezekhez a szótárakhoz már megindult a gyűjtés is, amelynek módszere nagyrészt a Szamosháti Szótár gyűjtési elvei szerint alakult ki.

Csűry Bálint az intézet második feladatköréül az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozását jelölte meg. Ezen a téren mindenekelőtt ő maga mutatott példát déli-csángó szókincsgyűjteményének szótárrá szerkesztésével, ami a tudomány nagy kárára a tudós hirtelen

jött halála miatt félbemaradt. E feladatkör megvalósításáért dolgoztak az intézet tagjaiként az elszakított Erdélyben élő Szabó T. Attila és tanítványai, míg csak Erdély északi részének 1940-ben történt visszatérése után ez a csoport a kolozsvári egyetemen nem önállósult. A debreceni munkatársak fáradozásából azonban ebben a feladatkörben is kialakult két szótári vállalat, a nyugatmagyarországi *örvidéki* és a szerémségi *szlavóniai* szótár terve. Mindkettőnek a keretében jelentős, főleg szókinccsgyűjtő munka folyt.

Harmadik feladatkörül a debreceni eredeti cívisnyelv szókinccsének szótári feldolgozása jelöltetett meg.¹ Erről Csűry a következőket írta: „Ezzel oly célt tűztünk magunk elé, mely a magyar nyelvjárásbúvárlatban egészen új. Kétségtelen ugyanis, hogy Debrecen, ez az ősi cívisváros és régesrégí művelődési gócpont a vele kapcsolatban álló területek népnyelvére, népi kultúrájára rendkívül sokoldalú hatást gyakorolt. E hatás mérvére nézve csak föltevéseink lehetnek. Ha azonban kezünkben volna ilyen debreceni szótár, akkor ez a hatás megfogható és fölmérhető lenne, akkor pl. a szamosháti szókinccsre nézve már lehetne összehasonlításokat tenni“ (vö. MNyv. I, 5). Hogy ezt a hatalmas feladatot — legalább is apránként — megoldhassák az intézet tagjai, Csűry Bálint több debreceni tárgyú tanári szakdolgozati tételt tűzött ki, amelyeknek mindegyike valamely debreceni foglalkozási ág munkamenetének, eszközeinek pontos, részletes leírását, szókinccsének a SzhSz. módszere szerint történő összegyűjtését tette a kutató feladatává. Több ilyen dolgozathoz doktori értekezés is lett, amelyben a leíró szempontú, mai népnyelvi és néprajzi anyaghoz művelődés- és gazdaságtörténeti adalékok, mesterség- vagy foglalkozástörténeti és nyelvtörténeti szempontok érvényesítése is járult. Csűry tanári vezetése alatt ezen a munkaterületen *nyolc különböző debreceni foglalkozási ág* fenti szempontok szerint elvégzett népnyelvi feldolgozása történt meg.

A fenti keretek közt végzendő gyűjtő- és kutatómunka módszerére vonatkozólag meg kell említenünk, hogy Csűry Bálint tervei szerint a kutatásra kerülő egész népnyelvi anyagot az eszközfonétika nyújtotta módszerekkel vizsgálat alá kell venni, hogy egyrészt a kutatásra kerülő anyag egységes feljegyzése biztosítva legyen, másrészt pedig a kutatómunka során felmerülő, különböző hangtani, mondatmelódiai stb. jelenségek elemzése és meghatározása a lehető legpontosabban megtörténjék. Ezért buzdította állandóan e sorok íróját kísérleti-hangtani vizsgálatok végzésére, ő maga pedig arra törekedett, hogy a Magyar Népnyelvkutató Intézet kebelén belül kísérleti-hangtani laboratóriumot rendezzenek be, beszerezvén a legszüksége-

¹ Vö. A Debrecen-kutatás feladatai. Pap Károly-Emlékkönyv. Debrecen, 1939. 51 kk. és kny.

sebb gépeket és felvevő eszközöket (vö. MNnyv. I, 6). Ezek a fáradozásai azonban — bár e tervei megvalósítása céljából Csúry Bálint több ízben élt felterjesztéssel felettes hatóságainkhoz — sajnálatos módon még nem vezethettek eredményre az alatt a rövid néhány esztendő alatt, amit számára a Mindenható debreceni tanársága tartamára kimért. Az ezirányú munkának azonban már eddig is számottérvő eredményei vannak, mert többszáz szájpadlásrajz, kymogramm és oscillogramm mellett néhány népnyelvi vonatkozású hanglemez és röntgenfénykép is elkészült, amelyek a sárréti nyelvjárás magán- és mássalhangzórendszerének hangszíni vizsgálata, valamint mondatanglejtési búvárlatok szempontjából értékes anyagot tartalmaznak.

Az intézet munkamódszerének másik jellegzetes vonása az, hogy Csúry Szamosháti Szótára nyomán a különböző szótári vállalatok keretében gyűjtendő népnyelvi szókincs mellett párhuzamosan folyik a nyelvi anyaghoz kapcsolódó, néprajzi vonatkozású ábrák (rajzok, fényképek stb.) gyűjtése is. A szavak és dolgok egységének elve ezzel az intézet munkájában döntő formában jut kifejezésre. A most már több ezer ábrát tartalmazó gyűjteményhez természetesen hozzátartozik a megfelelő fényképnegatívok, diapozitívok, továbbá a nyomódúcok (klisék) gyűjteménye is. Még Csúry életében tervbevette az intézet népnyelvi vonatkozású néprajzi keskenyfilmek készítését is, ez a terv azonban a nagy kutató közbejött halála miatt nem valósulhatott meg (vö. MNnyv. II, 272).

Ez a nagyvonalú terv és az ennek megvalósítására már megindult különböző munkálatok hosszú sora Csúry Bálint népnyelvkutatói munkásságának egyik legjelentősebb eredménye. Ez a munkaterv nem előre elhatározott, csak elvi alapú szempontok szerint kidolgozott papirostervezet, amelyhez később kísérlik meg, hogy hozzáalakítsák az élő, lüktető, tényleges munkát, hanem olyan munkaterv, amely a tervek, elvi megfontolások, fontos szükségletek, személyi és anyagi lehetőségek együttes mérlegelése után szervesen alakult ki. Ezzel a munkatervvel Csúry egyrészt példát adott arra, hogy milyen keretek közt mely feladatok megvalósítása vár a később szintén e területen működő intézetekre, másrészt pedig alapot teremtett a magyar népnyelvkutatás országos megszervezése számára is. Csúry, amíg csak betegsége ebben meg nem akadályozta, állandóan foglalkozott a magyar népnyelvkutatás országos megszervezésének kérdésével s ennek érdekében minden betegségen, testi gyengeségen erőt véve, a maga szerény módján állandóan tárgyalt, kért, levelezett, vitázott és küzdött a magyar népnyelv búvárlatának eszményi ügye érdekében, anélkül, hogy bárkinek sebet osztott volna. A visszavonuló, hallgatag Csúry ezen a ponton lépett ki csendes magányából. Számos népszerű előadásban, hivatalos felterjesztésben, magánlevélben ismételte

meg makacsul felhívásait. Nem kímélt semmi fáradságot, hogy a magyar népnyelvkutatás ügye iránt megnyilvánuló közönyt és merevséget feloldja. Egyik legfontosabb tette ezen a téren az az indítványa volt, amelyet az 1937. évi országos felsőoktatásügyi kongresszus elé terjesztett. Ebben a következőket olvassuk:¹

„Mindenki, akinek szíven fekszik a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye, fájdalommal látja, hogy a külföld magas színvonalú, rendszeres népnyelvbúvárlata mellett mennyire hátramaradt a magyar népnyelv búvárlata. Mindnyájan érezzük, hogy népnyelvi búvárlatunknak rendszeressé, állandóvá tétele tovább már nem halasztható. Össze kell fognia tudományos társaságainknak, egyetemeinknek a magyar népnyelv állandó, rendszeres búvárlata, a magyar nyelvatlasz megteremtése ügyében. Tudományos társaságaink mindent megtettek és megtesznek e téren, amit erejük enged. De munkájuk csak akkor lehet eredményes, ha egyetemeink teljes erővel támogatják őket. Az egyetemek segítő munkája nélkül e fontos feladat megoldására gondolni sem lehet.

Miben áll az egyetemeknek e támogató munkája? Abban, hogy e népnyelvi kutató munkára az egyetem képezzen ki nyelvjárásbúvárokat, s ezeket a kiképzett népnyelvi gyűjtőket és búvárokat tervszerűen foglalkoztassa.

Ezek alapján a következő javaslatokat terjesztem elő:

1. A magyar nyelvészeti tanszékek mellé megfelelő évi átalánnyal szerveztessék magyar nyelvjáráskutató intézet, mely foglalkozzék a magyar népnyelvi gyűjtés, feldolgozás és a magyar nyelvatlasz munkálataival.

2. A belföldi ösztöndíjak egy része minden évben arra fordíttassék, hogy népnyelvi búvárlatra kiképzett és arra alkalmas abszolvált egyetemi hallgatók egy évig meghatározott területen népnyelvi búvárlatot végezzenek professzoruk ellenőrzésével.

3. A tanárvizsgálati követelmények közé ismét vétessék föl a magyar nyelvjárási rendszeres ismerete.

Bár egy ilyen, néhány mondatra terjedő javaslat keretei nem engedik meg, hogy minden egyes kérdés részletesen megtárgyaltassék, ez a rövid javaslat mintaszerűen határozza meg a legfontosabb feladatokat, egyúttal pedig gyakorlati megoldást is ajánl a feladatok megvalósítására. A javaslatok benyújtása óta már a magyar népnyelvkutatás területén is több jelentős lépés történt, de megállapíthatjuk, hogy Csúry Bálint javaslatai közül még egyik sem vesztette el időszerűségét, sőt az idő teltével mind erősebben érzik e javaslatok maradéktalan megvalósításának szükségét.

¹ Vö. Hóman — Mártonffy: Magyar felsőoktatás... Az országos felsőoktatásügyi kongresszus munkálatai. Bp., 1937. III. kötet, 50.

Ez országos arányú tervek érdekében Csűry Bálint igen sokat túrt, s csak nagyon kevesen tudták, milyen rendkívüli lelkierővel rejtette el egyéni sebeit és mint egyik tanítványa, V é g h J ó z s e f írja (vö. NyK. LII, 234), képviselte sokszor mint a pusztában kiáltó próféta küldetésszerű feladata érdekeit.

E gazdag, lelkiismeretes és megfeszített munka ismeretében szinte természetesnek hat, hogy Csűry Bálint különben sem valami erős szervezetének előbb-utóbb fel kellett mondania a szolgálatot. Élete utolsó évében különösen az a gondolat hevítette, hogy még halála után is a leghűbb emlékezetben megtartott, rendkívül tisztelt barátjának, Gombocz Zoltánnak mondattani tanulmányait és előadásait sajtó alá rendezze és kiadja. Ezt a szokatlanul nehéz munkát (hiszen gyakran párszavas jegyzetekből kellett helyreállítania Gombocz eredetileg elhangzott véleményét) a leglelkiismeretesebben, a legnagyobb buzgalommal és odaadással végezte. S amikor éppen a pályaudvarra készült, hogy a kész kéziratot átadja megbízóinak, akkor érte a végzetes csapás, az agyvérzés, amely két héttel később a kórházi ágyon végzett is vele.

Ahogy élete hűségben és munkában telt el, halála is hűséges munkában találta. Éppen akkor távozott el, amikor nagyrészt az ő példája nyomán és az ő magvetéséből már ország-szerte szárba szökkent a magyar népryelvkutatás vetése. Becsületes, igaz férfi, népéért, hazájáért következetes hűséggel dolgozó, erős magyar jellem és széles európai látóköri, de eredetien s magyarán gondolkozó tudós fő szállott vele a sírba. Művei és alkotásai azonban itt maradtak, s egy új népryelvkutató nemzedék hálás emlékezéssel zárja szívébe nevét, amely a magyar tudománytörténet lapjain most már ott ragyog a Teleki Pálé és Györffy Istváné mellett.

Debrecen.

Bakó Elemér.